आदिवासी जनजाति आयोग

तेस्रो वार्षिक प्रतिवेदन

आ.व. २०७८/०७९

आदिवासी जनजाति आयोग
पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल
२०७९

आदिवासी जनजाति आयोग

तेस्रो वार्षिक प्रतिवेदन

आर्थिक वर्ष २०७८/०७९

आदिवासी जनजाति आयोग

पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल

२०७९

प्रकाशक	:	**आदिवासी जनजाति आयोग**
		पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
		२०७९
प्रकाशित संख्या	:	**१००० थान**
फोन नं.	:	**०१-५५२४७८८**
वेभसाईट	:	www.inc.gov.np
इमेल	:	inc.gov.np@gmail.com

सर्वाधिकार © आदिवासी जानजाति आयोगमा निहित

आदिवासी जनजाति आयोग
पुल्चोक, ललितपुर

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

मिति : २०७९/०६/--

विषय : तेश्रो वार्षिक प्रतिवेदन पेश गरेको ।

सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू,
राष्ट्रपतिको कार्यालय,
महाराजगञ्ज, काठमाण्डौं ।

नेपालको संविधानको धारा २९४ बमोजिम आदिवासी जनजाति आयोगले आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ (२०७८ श्रावण १ गते देखि २०७९ आषाढ मसान्तसम्म) मा सम्पादन गरेका कार्यहरूको वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेका छौं ।

भवदीय,

मा.सुर्यबहादुर गुरुङ	मा.शरण राई	मा.रीना राना	मा.डा.मीनबहादुर श्रीस	मा.रामबहादुर थापामगर
सदस्य	सदस्य	सदस्य	सदस्य	अध्यक्ष

आयोगका पदाधिकारीहरू

माननीय रामबहादुर थापामगर
अध्यक्ष

मा.डा. मीनबहादुर श्रीस
सदस्य

मा. रीना राना
सदस्य

मा. शरण राई
सदस्य

मा. सूर्यबहादुर गुरुङ
सदस्य

आयेगके भनाई

लेकतन्त्रका लाभहरु सबै तह र तप्काका जनताके जीवन पद्धतिसँग जेडिनु पर्ने विश्वव्यापी मान्यता रहेके छ। आधुनिक समाजके विकासक्रमसँगै समावेशी लेकतन्त्रके अवधारणा अगाडि बढेके छ। नेपाल बहु विविधतायुक्त राष्ट्र हे । संयुक्त राष्ट्रसंघले कसैलाई पनि पछाडि नपारैं (Leave No One Behind) भन्ने मूल उद्देश्य अनुरुप दिगे विकासका लक्ष्यहरु तेकेके छ। नेपालके संविधानमा विकास र पहिचानका विश्वव्यापी मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै समावेशी लेकतन्त्रलाई महत्व दिएर प्रस्तावनामा उल्लेख गरिएके छ।

नेपालके संविधानके धारा २६१ मा आदिवासी जनजाति आयेगके व्यवस्था भए बमेजिम आयेगके काम, कर्तव्य र अधिकार व्यवस्थित गर्न आदिवासी जनजाति आयेग ेन, २०७४ जारी भएके छ। संवैधानिक प्रावधान बमेजिम आयेगले निरन्तर आफ्ने वार्षिक प्रतिवेदन सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू समक्ष पेश गर्दै आएके छ। आ.व. २०७८/०७९ मा सम्पादन भएका क्रियाकलाप र सिफारिसहरु समावेश गरिएके ये तेस्रे वार्षिक प्रतिवेदन सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू समक्ष पेश गर्न पाउँदा गैरवान्वित भएका छैं।

आयेगले आदिवासी जनजातिका हक अधिकारके संरक्षण तथा उनीहरुके सशक्तीकरण गर्न क्रियाशील रहदै विभिन्न कार्यक्रमहरु स्थानीय तहसम्म संचालन गर्दै आएके छ। आ.व. २०७८/०७९ मा आयेगले आदिवासी जनजाति समुदायके विकास, पहिचान र हक अधिकारके संरक्षण तथा प्रथा परम्परा लगायतका क्षेत्रमा नीतिगत व्यवस्था गरी कार्य सम्पादन गर्न पञ्चवर्षीय रणनीतिक येजना (२०७८-२०८३) तर्जुमा गरेके छ।

आयेगले नेपालके संविधान, कानून, आइ.एल. े.नं.१६९ लगायतका नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा अनुबन्धहरुमा उल्लेखित आदिवासी जनजाति सम्बन्धी सवालहरुलाई कार्यान्वयन गर्न आदिवासी जनजातिके अधिकार तथा दिगे विकास कार्ययेजना तर्जुमा गरी रायके लागि नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालय तथा राष्ट्रिय येजना आयेगमा पठाएके छ।

आयेगके कार्य प्रकृयालाई सरलीकृत तथा व्यवस्थित गर्न आयेगले आदिवासी जनजाति आयेग नियमावली, २०७९ निर्माण गरेके र आदिवासी जनजाति आयेगके आचार संहिता, २०७९ बनाई लागू गरेके छ। आयेगके क्षेत्रगत कार्य व्यापकता र कार्य विशिष्टीकरण अनुसार काम कारबाहीलाई प्रभावकारी र कार्यमूलक बनाउन हालके कर्मचारी दरबन्दी तथा संगठन संरचना अपर्याप्त भएकेले नयाँ दरबन्दी तथा संगठन संरचना तयार गरी स्वीकृतिके लागि प्रस्ताव गरिएके छ।

आदिवासी जनजातिके सांस्कृतिक पहिचान र प्रथा परम्पराके संरक्षण मार्फत आय आर्जन र रेजगारी सिर्जना गर्ने उद्देश्यले खुला जीवित संग्रहालय, नमूना सांस्कृतिक सम्पदा गाउँके अवधारणा तयार गरी

स्थानीय तहमा कार्यान्वयन गर्न निर्देशन दिइएको छ। सुनकोशी मरिण डाइभर्सन र सुनकोशी-॥ जलविद्युत आयोजनाले पारेको प्रभाव सम्बन्धमा स्थानीय माझी लगायतका समुदायको गुनासो, दैलेखमा राउटे युवतीमाथि भएको यौन दुर्व्यवहार, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रमा चेपाङ लगायतका समुदायको घर टहरामा आगो लगाएको लगायतका उजुरी सम्बन्धमा आयोगबाट प्रत्यक्ष अनुगमन र प्रभावित समुदायसँग छलफल गरिएको छ।

स्थानीय तहको आ.व. २०७९/०८० को नीति तथा कार्यक्रममा समावेश गर्न आदिवासी जनजाति सम्बद्ध कृयाकलापहरु निर्धारण गरी कार्यान्वयन गर्न आयोगले स्थानीय तहका नवनिर्वाचित जनप्रतिनिधिहरुसँग प्रदेशस्तरीय अन्तरकृया कार्यक्रम सम्पन्न गरेको छ।

आयोगको वार्षिक प्रतिवेदनका सिफारिसहरु कार्यान्वयन गर्नका लागि सबै प्रदेश प्रमुख र स्थानीय तहमा पठाइएको छ। राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ मा आदिवासी जनजातिका भाषा, धर्म र जातिको यथार्थ विवरण संकलन गर्न तथ्याङ्क विभाग तथा सम्बन्धित समुदायसँग अन्तरकृया र चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

यस प्रतिवेदनमा; विकास निर्माण कार्यमा प्रभावित स्थानीय समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिता र लाभको समन्यायिक वितरण सुनिश्चित गर्ने, आदिवासी जनजाति समुदायको संस्कृति संरक्षण एवं सम्वर्द्धनका लागि खुल्ला जीवन्त सङ्ग्रहालय र नमूना सांस्कृतिक सम्पदा गाउँ स्थापना गर्ने, अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरु युनेस्कोमा सूचीकरण गर्ने, ग्रामिण पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने, सबै तहमा आदिवासी जनजाति समन्वय शाखाको व्यवस्था गर्ने, समावेशीकरण एवं आरक्षण सम्बन्धी नीतिको पुनरावलोकन गर्ने, मातृभाषाको माध्यमबाट आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्ने, आदिवासी जनजाति विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने, प्रगतिशील सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने, सबै सार्वजनिक नीतिलाई महिला, बालबालिका र अपाङ्ग मैत्री बनाउने र परम्परागत ज्ञान सीपमा आधारित उत्पादनलाई अनुदानको व्यवस्था गर्ने लगायतका सिफारिस गरिएका छन् ।

अन्त्यमा, आयोगलाई सहयोग, हौसला एवं प्रेरणा दिनु हुने र आ.व. २०७८/०७९ को उपलब्धि हासिल गर्न योगदान पुऱ्याउनु हुने सबै सार्वजनिक पदाधिकारी, आदिवासी जनजाति समुदायका सरोकारवाला संघ संस्था, विज्ञ एवं आदिवासी जनजाति समुदाय लगायत सम्पूर्णमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दै आगामी दिनमा आयोगलाई अझ सशक्त रुपमा अगाडि बढाउन निरन्तर सहयोगको अपेक्षा गर्दछौं।

मा.सुर्यबहादुर गुरुङ	मा.शरण राई	मा.रीना राना	मा.डा.मीनबहादुर श्रीस	मा.रामबहादुर थापामगर
सदस्य	सदस्य	सदस्य	सदस्य	अध्यक्ष

विषयसूची

परिच्छेद १

आयोगको गठन र कार्यक्षेत्र

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था २

१.३ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता र घोषणा ४

१.४ आयोगको गठन प्रक्रिया ५

१.५ आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार ६

परिच्छेद २

आदिवासी जनजाति समुदायको संक्षिप्त परिचय

२.१ परिभाषा ८

२.२ सूचीकरण र जनसंख्या ९

२.३ भाषा ९

२.४ बसोबास र वर्गीकरण १०

२.५ शैक्षिक अवस्था

२.६. राज्य व्यवस्थामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व ११

परिच्छेद ३

हक, हित र अधिकार सम्बन्धी संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था

३.१ संवैधानिक व्यवस्था १५

३.२ कानूनी व्यवस्था १७

३.३ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता तथा घोषणापत्र १८

परिच्छेद ४

आयोगको संगठनात्मक संरचना, जनशक्ति तथा भौतिक अवस्था

४.१ संगठनात्मक संरचना २०

४.२ जनशक्ति २०

४.३ भौतिक अवस्था २०

परिच्छेद ५

प्रगति तथा वित्तीय विवरण

५.१ आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को वित्तीय विवरण २१

५.२ आ.व. २०७८/०७९ मा सम्पन्न भएका मुख्य कार्यक्रमहरुको विवरण २१

५.२.१ नीतिगत कार्यहरु २१

५.२.२ अन्तरक्रिया छलफल कार्यक्रमहरु २२

५.२.३ अनुगमन सम्बन्धी कार्यहरु २४

५.२.४ अध्ययन तथा अनुसन्धान सम्बन्धी कार्यहरु २४

५.३ आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रमहरु २५

परिच्छेद ६

आयोगको बैठक तथा सहभागिता

६.१ आयोगको बैठकका महत्वपूर्ण निर्णयहरु २६

६.२ कर्मचारी बैठक २६

६.३ अन्य बैठक तथा कार्यक्रममा सहभागिता २६

परिच्छेद ७

- उजुरी तथा गुनासो व्यवस्थापन २७

परिच्छेद ८
समस्या र चुनौती

८.१ नीतिगत समस्या तथा चुनौती २८
    ८.१.१ संस्थागत समस्या तथा चुनौती २८
    ८.१.२ कार्यक्रम र बजेट सम्बन्धी समस्या तथा चुनौती २८
    ८.१.३ अन्य समस्या तथा चुनौती २९

परिच्छेद ९

सिफारिस ३०

परिच्छेद १०
भावि कार्यदिशा

१०.१ आदिवासी जनजाति समुदायको समग्र स्थितिको अध्ययन र राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रको तर्जुमा गर्ने ३४
१०.२ आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण र संवर्द्धन सम्बन्धमा विद्यमान कानून, नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने र नयाँ कानून निर्माण तथा मौजुदा कानूनको परिमार्जनका लागि सिफारिस गर्ने ३४
१०.३ आर्थिक, सामाजिक विकास र सशक्तिकरणको लागि विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ३४
१०.४ आदिवासी जनजाति समुदायको भौतिक तथा अभौतिक संस्कृतिज गेर्ना र प्रवर्द्धन गर्ने ३५
१०.५ आदिवासी जनजातिको मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने ३५
१०.६ आयोगको सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने ३५
१०.७ आयोगको संस्थागत विकास गर्ने ३५

परिच्छेद ११
सिफारिस र कार्यान्वयनको अवस्था

- ०७७/७८ को वार्षिक प्रतिवेदनको सिफारिस र कार्यान्वयनको अवस्था ३६

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१ : सूचीकृत आदिवासी जनजाति समुदायको जनसंख्या, मातृभाषा, मुख्य बसोबास क्षेत्र र समूह ४०
अनुसूची-२ : आदिवासी जनजाति समुदायको शैक्षिक अवस्था ४५
अनुसूची-३ : आयोगको संगठनात्मक संरचना ४८
अनुसूची-४ : आयोगको प्रस्तावित संगठन संरचना ४९
अनुसूची-५ : आयोगको कर्मचारीको दरबन्दी विवरण ५१
अनुसूची-६ : आयोगको भौतिक अवस्था ५३
अनुसूची-७ : वार्षिक बजेट तथा खर्चको अवस्था (आ.व. २०७८/०७९) ५३
अनुसूची-८ : आ.व. २०७८/०७९ को खर्चको फाँटवारी (व.उ.शि.नं. २२८०००१३) ५५
अनुसूची-९ : आ.व. २०७८/०७९ को खर्चको फाँटवारी (व.उ. शि. नं. २२८०००११४) ५६
अनुसूची-१० : आ.व. २०७८/०७९ को खर्चको फाँटवारी (व.उ.शि.नं. २२८०००११३) ५७
अनुसूची-११ : आ.व. २०७८/०७९ मा भएका अध्ययन तथा अनुसन्धान सम्बन्धी कार्यहरु ५९
अनुसूची-१२ : संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई सिफारिस गरिएको बजेट तथा कार्यक्रमको विवरण ६०
अनुसूची-१३ : आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि स्वीकृत कार्यक्रमहरु ६६
अनुसूची-१४ : आयोगको बैठकका महत्वपूर्ण निर्णयहरु ६७
- कार्यक्रमका झलकहरु ७१

परिच्छेद १
आयोगको गठन र कार्यक्षेत्र

१.१ पृष्ठभूमि

आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत रीतिरिवाज, छुट्टै सांस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएको जाति वा समुदायलाई आदिवासी जनजाति भनिन्छ। राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार नेपालमा आदिवासी जनजातिको जनसंख्या ३५.८१ प्रतिशत रहेको छ।

मुलुकको शासन व्यवस्थाले विभिन्न कालखण्डमा नेपालको विविधतालाई आत्मसात् गर्न नसकेको कारणले पाउनुपर्ने अवसरबाट आम नेपाली जनता बन्चित हुन पुगे। पहिलो पटक संहिता ऐन, १९१० ले समाजमा रहेको सामाजिक, भाषिक, सांस्कृतिक र धार्मिक विविधतालाई उच्च र नीच जातिको रुपमा वर्गीकरण गरी विभेदकारी सामाजिक संरचनालाई कानूनी वैधता प्रदान गर्‍यो। परिणाम स्वरुप समाज भाषा, धर्म, लिङ्ग, जाति र क्षेत्रका आधारमा थप विभक्त हुन पुग्यो। नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४ जारी गरी केही सुधारात्मक सन्देश दिन खोजे पनि लागू हुन सकेन। वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्र ल्याउनका लागि नेपाली जनताले आन्दोलन गरे पश्चात राणा शासनको अन्त्य भई नेपालको अन्तरिम शासन विधान २००७ जारी भयो। तथापी त्रिपक्षीय सम्झौताको रुपमा (राजा, राणा र जनता) ल्याएको यो विधानले जनतामा खासै परिवर्तनको अनुभूति दिन सकेन। प्रजातन्त्र स्थापना भएको आठ वर्ष पश्चात नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५ जारी भयो र आम निर्वाचन समेत सम्पन्न भयो। उक्त संविधानमा नेपाली जनताका केही मौलिक हक सम्बन्धमा व्यवस्था भए पनि उल्लेखनीय उपलब्धी हुन नपाई २०१७ सालमा राजा स्वयंले शासन व्यवस्था आफूमा निहित हुने गरी राज्य शासनको वागडोर लिए। राजाले आफ्नो महत्वाकाङ्क्षा पूरा गर्न नेपालको संविधान २०१९ जारी गरी करिव ३० वर्षसम्म प्रत्यक्ष शासन व्यवस्था संचालन हुन पुग्यो। यस शासन व्यवस्थामा पनि समावेशीको नाममा केही जाति वर्गबाट राज्यको विभिन्न अङ्गमा मनोनयन र नियुक्ति गर्ने प्रचलन थियो। यस प्रकारको समावेशीताले समग्र आदिवासी जनजाति लगायत अन्य समुदायको उत्थानका सूचकाङ्क उपलब्धिमूलक भएको पाइएन। तत्पश्चात विभेदकारी १९१० को संहिता ऐनलाई नयाँ मुलुकी ऐन, २०२० ले खारेज गर्‍यो। उक्त ऐनमा केही सकारात्मक प्रावधानहरु रहे पनि समाजको मूल चरित्रमा परिवर्तन आउन सकेन। तत्कालिन पञ्चायती व्यवस्थाले सामाजिक संघ संस्था दर्ता ऐन, २०३४ जारी गरेता पनि संघ संस्था खोल्न प्रशासनिक प्रतिबन्ध थियो। प्रजातन्त्रको पुनर्वहाली पश्चात वि.स. २०४७ मा जारी नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले नेपाली जनतालाई वाक स्वतन्त्रता र संघ संस्था खोल्ने लगायतका नागरिक र राजनीतिक हक अधिकारहरु प्राप्त भए। यी अधिकारका कारण पहिचान र विविधता व्यवस्थापनका मुद्दाहरु मुखरित हुँदै आए।

राजनीतिक विकासक्रमसँगै आदिवासी जनजातिको हक अधिकारको सुनिश्चितता गर्न आदिवासी जनजाति सम्बद्ध विभिन्न संघ संस्थाहरु खुल्दै गए र ती संस्थाहरुले आदिवासी जनजातिको अधिकारका बारेमा

आवाज उठाउँदै आए। यसै क्रममा २०५२ सालमा जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान कार्यदल, २०५४ मा राष्ट्रिय जनजाति विकास समिति र २०५८ सालमा आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ेन, २०५८ जारी भये। उक्त ेनमा ५९ आदिवासी जनजाति सूचीकृत गरिएका थिए। नेपाल सरकारके मिति २०७७।०२।०५ के निर्णय बमेजिम राना थारुलाई सूचीकरण गरे पश्चात सूचीकृत आदिवासी जनजातिके संख्या ६० पुगेके छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले राजनीतिक परिवर्तनलाई सम्बोधन गरी वि.सं. २०६३ को राजनीतिक परिवर्तनबाट आदिवासी जनजातिको आवाज सुनुवाई हुने व्यवस्थाको साथै मूल प्रवाहीकरणको सुरुवात गऱ्यो । आदिवासी जनजातिमा सूचीकृत मध्ये ३८ जनजातिबाट पहिले संविधान सभामा प्रतिनिधित्व गरेका २१८ जना सभासदहरूले वि.सं.२०६६ सालमा संविधान सभामा आदिवासी जनजाति अधिकार सम्बन्धी सवालहरुलाई संविधानमा समावेश गराउन आदिवासी जनजाति सभासद सभा (ककस) निर्माण गरे। ककसले आफ्ने समुदायके हक हितके रक्षा तथा सशक्तीकरणका लागि राज्य संयन्त्रमा पूर्ण समानुपातिक प्रतिनिधित्वके व्यवस्था गर्न र उक्त व्यवस्थाके कार्यान्वयन तथा अनुगमनका निम्ति संवैधानिक आयेग गठनके माग गरेको थियो। परिणामस्वरुप नेपालके संविधानके धारा २६१ मा आदिवासी जनजाति आयेगके व्यवस्था भये। संविधानके सेही प्रावधान अनुसार आदिवासी जनजाति आयेग ेन, २०७४ के निर्माण भये। नेपाल सरकारले मिति २०७५।०७।२३ गते आदिवासी जनजाति आयेगके कार्यालय स्थापना गरी संवैधानिक परिषदके २०७७।८।३० के निर्णय बमेजिम २०७७।१०।२१ गते सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट आयेगका पदाधिकारीके नियुक्ति भई आयेग क्रियाशील रहेके छ। आदिवासी जनजाति आयेग ेन, २०७४ ले आयेगके प्रदेशस्तरीय कार्यालय स्थापना हुने व्यवस्था समेत गरेके छ। शासन व्यवस्थामा आदिवासी जनजाति अधिकारके संरक्षण र पहिचान सहित समानुपातिक प्रतिनिधित्व गरी समृद्ध नेपाल बनाउने आयेगके मुख्य लक्ष्य र उद्देश्य रहेके छ । देशके विविधता व्यवस्थापन मार्फत सवल राष्ट्रिय एकता कायम गर्ने कार्यमा आयेग क्रियाशील रहेके छ।

१.२ संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था

आदिवासी जनजातिके हक अधिकार संरक्षण, संबर्द्धन, राज्यका सबै अंगमा समावेशी सिद्धान्त बमेजिम उनीहरुके समानुपातिक तथा सार्थक प्रतिनिधित्व गराउन विभिन्न नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था हुँदै आएके छ। आदिवासी जनजातिके हक अधिकारके संरक्षण, सम्बर्द्धन गरी उनीहरुके समान विकास र उन्नयनका लागि विभिन्न नीति तथा कानून तर्जुमा भएके छ।

आदिवासी जनजाति सम्बन्धी मुख्य कानूनहरु

१. नेपालके संविधान
२. आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ेन, २०५८
३. आदिवासी जनजाति आयेग ेन, २०७४
४. आदिवासी जनजाति आयेग नियमावली, २०७९

माथि उल्लेखित कानूनका अलावा अन्य विभिन्न कानूनमा समेत आदिवासी जनजाति सम्बन्धी विषयहरु समावेश भएको पाइन्छ। कानूनमा भएका मूख्य विषयहरु सारांशमा तल उल्लेख गरिएको छ।

नेपालको संविधानले विभेदरहित समतामूलक समाजको परिकल्पना गरेको छ। संविधानको प्रस्तावनामा "हामी सार्वभौमसत्तासम्पन्न नेपाली जनता;

नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रिय एकता, स्वाधीनता र स्वाभिमानलाई अक्षुण्ण राखी जनताको सार्वभौम अधिकार, स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकारलाई आत्मसात् गर्दै;

राष्ट्रहित, लोकतन्त्र र अग्रगामी परिवर्तनका लागि नेपाली जनताले पटक-पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक जन आन्दोलन, सशस्त्र संघर्ष, त्याग र बलिदानको गौरवपूर्ण इतिहासलाई स्मरण एवं शहीदहरु तथा बेपत्ता र पीडित नागरिकहरुलाई सम्मान गर्दै;

सामन्ती, निरंकुश, केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्यव्यवस्थाले सृजना गरेका सबै प्रकारका विभेद र उत्पीडनको अन्त्य गर्दै;

बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात् गरी विविधताबीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्दै; वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समातामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गर्दै;

जनताको प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आवधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम न्यायपालिका र कानूनी राज्यको अवधारणा लगायतका लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजबादप्रति प्रतिबद्ध रही समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्न;

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्न संविधान सभाबाट पारित गरी यो संविधान जारी गर्दछौं।" भन्ने उल्लेख गरिएको छ।

स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकारलाई आत्मसात् गर्दै बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक र बहुसांस्कृतिक विशेषता एवं भौगोलिक विविधतालाई संविधानले स्वीकारेको छ। राज्यको निर्देशक सिद्धान्तमा स्थानीय स्वायत्तता, शासन व्यवस्थामा समानुपातिक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्ने र धर्म, संस्कार लगायत सबै प्रकारका विभेद, शोषण र अन्यायको अन्त्य गरी समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने राज्यको सामाजिक र

सांस्कृतिक उद्देश्य रहेको छ । राज्यको नीति अन्तर्गत सामाजिक र सांस्कृतिक रुपान्तरण गर्न धर्म, प्रथा, परम्परा, रीति तथा संस्कारका नाममा हुने विभेद, असमानता र शोषणको अन्त्य गरी सांस्कृतिक विविधता कायम राख्दै भाषा, लिपी, संस्कृति, साहित्य, कला र सम्पदाको संरक्षण तथा विकास गर्ने र बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने व्यवस्था गरी आदिवासी जनजातिको भाषा, लिपी र संस्कृतिको संरक्षण र प्रवर्धन गर्नुपर्ने जिम्मेवारी राज्यले लिएको र राज्य समावेशी समानुपातिक हुने व्यवस्था गरेको छ। राज्यशक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले संविधान र कानून बमोजिम सामाजिक सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्ने र पहिचानको संरक्षण गर्ने व्यवस्था छ । पहिचान सहित बाँच्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता, अवसर तथा लाभको विशेष व्यवस्था, सरोकार राख्ने निर्णयमा सहभागी, परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति एवं अनुभवलाई संरक्षण र संबर्द्धनको व्यवस्था छ । नीति निर्माणको माथिल्लो तह प्रतिनिधि सभाको गठनमा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली बमोजिम दलले उम्मेदवारी दिँदा आदिवासी जनजाति समेतबाट बन्द सूचीको आधारमा प्रतिनिधित्व गराउने व्यवस्था छ ।

संवैधानिक अधिकार कार्यान्वयनको उचित प्रबन्धबाट आदिवासी जनजाति समुदायको हक अधिकारको सुनिश्चितता हुन सक्छ । विशेष रुपमा आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ र आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ आदिवासी जनजातिको हक हितका लागि तर्जुमा गरिएका कानून हुन् । अन्य कानूनमा पनि आदिवासी जनजातिका हक अधिकार संरक्षणको व्यवस्था गरिएको छ । समानुपातिक समावेशीकरणका लागि राजनैतिक दल सम्बन्धी ऐन, २०७३, निर्वाचन आयोग ऐन, २०७३, स्थानीय निर्वाचन ऐन, २०७३ र राष्ट्रिय सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७५ मा संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ। राष्ट्रिय सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७५ मा प्रत्येक प्रदेशबाट ८/८ जना सदस्य निर्वाचित हुने व्यवस्थामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व सम्बन्धमा ऐन मौन रहेको छ। राष्ट्रिय सभा स्थायी र सबैको प्रतिनिधित्व हुने संस्था भएकोले यो समावेशी सभा हो। यस्तो महत्वपूर्ण सभामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व अनिवार्य गर्न ऐन संशोधनको खाँचो छ। राजनीतिक दल सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ५(१)(च) मा कम्तिमा २१ सदस्यीय केन्द्रीय समितिमा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व बारे मौन देखिन्छ। निर्वाचन ऐन, ०७३ मा स्पष्ट व्यवस्था नहुँदा दलबाट आदिवासी जनजातिको समावेशी प्रतिनिधित्व हुन नसक्ने अवस्था छ। निर्वाचन ऐन, २०७३ मा अल्पसंख्यक भन्ने उल्लेख भए पनि आदिवासी जनजाति अल्पसंख्यक सम्बन्धमा मौन छ। जिल्ला समन्वय समितिमा महिला, दलित र अल्पसंख्यकलाई प्रतिनिधित्व गराउने व्यवस्था भए पनि आदिवासी जनजातिको सम्बन्धमा उल्लेख नगरिएकोले प्रतिनिधित्वको लागि ऐन संशोधन आवश्यक छ।

१.३ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता र घोषणा

आदिवासी जनजातिका अधिकार सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सम्बन्धी महासन्धि (ILO) नं. १६९, आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणा पत्र र जैविक विविधता सम्बन्धी महासन्धिलाई

सरकारले अनुमोदन गरिसकेकोले कार्यान्वयनको लागि आवश्यक कानून र कार्ययोजना तर्जुमा गर्नु जरुरी छ।

नेपाल सरकारले आदिवासी जनजातिको हक अधिकारको सुनिश्चितता गर्न नेपाल पक्ष भएर विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता गरेको देखिन्छ। नेपाल सरकारले हालसम्म अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता देहाय बमोजिम छन्:

- आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध (१९६६),
- नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध (१९६६),
- सबै प्रकारको जातीय विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धि (१९६९),
- विश्व सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण सम्बन्धी महासन्धि (१९७२),
- महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि (CEDAW)(१९७९),
- अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि नं. १६९ (१९८९),
- बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि (१९८९),
- जैविक विविधता सम्बन्धी महासन्धि (१९९२),
- अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको सुरक्षा सम्बन्धी महासन्धि (२००३),
- आदिवासीको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणा-पत्र (२००७)।

आदिवासी जनजाति समुदायका अधिकांश अधिकार संविधान र कानूनमा लिपिबद्ध भएपनि कार्यान्वयन पक्ष कमजोर छ। तसर्थ आगामी दिनमा संविधान र कानूनले दिएको अधिकारलाई उपभोग र संरक्षण एवं संबर्द्धन गर्दै थप उपलब्धिको लागि निरन्तर अगाडि बढ्नु जरुरी छ।

१.४ आयोगको गठन प्रक्रिया

नेपालको संविधानको धारा २६१ मा आदिवासी जनजाति आयोगको व्यवस्था छ। आयोगमा अध्यक्ष र चार जना सदस्य रहने व्यवस्था छ। संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा ६ वर्षका लागि पदाधिकारी नियुक्ति हुने व्यवस्था छ। आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण, संवर्द्धन तथा सशक्तीकरण वा मानव अधिकार वा कानूनको क्षेत्रमा कम्तिमा दश वर्ष योगदान गरेको, मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयवाट स्नातक तहको शैक्षिक उपाधी हासिल गरेको र नियुक्ति हुँदाको बखत कुनै राजनीतिक दलको सदस्य नरहेको व्यक्ति अध्यक्ष र सदस्य पदको लागि योग्य हुनेछ।

आयोगको उद्देश्य

आदिवासी जनजाति समुदायको गौरवमय इतिहास र संस्कृतिको पहिचान, आदिवासी जनजातिको भाषा, संस्कृति, परम्परागत पेशा व्यवसाय, उनीहरुको ज्ञान, सीपको उपयोग तथा संरक्षण एवं आदिवासी जनजातिको हक हितको संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा सशक्तीकरण गर्नु आदिवासी जनजाति आयोगको मुख्य उद्देश्य हो।

१.५ आयेगके काम, कर्तव्य र अधिकार

आदिवासी जनजाति आयेग ेन, २०७४ अनुसार आयेगके काम, कर्तव्य र अधिकार निम्नानुसार छन्ः

(क) आदिवासी जनजाति समुदायके समग्र स्थितिके अध्ययन गरी तत्सम्बन्धमा गर्नु पर्ने नीतिगत, कानूनी र संस्थागत सुधारका विषयमा नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने,

(ख) आदिवासी जनजाति समुदायके हक हितके संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा त्यस्ते समुदायके सशक्तीकरणका लागि राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रमके तर्जुमा गरी कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने,

(ग) आदिवासी जनजाति समुदायके हक हितके संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा त्यस्ते समुदायके सशक्तीकरणका सम्बन्धमा भएका व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भए नभएके विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न चाल्नु पर्ने कदमका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने,

(घ) आदिवासी जनजाति समुदायके हक हितके संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा त्यस्ते समुदायके सशक्तीकरणका सम्बन्धमा भइरहेका कानूनी, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्थामा गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने,

(ङ) आदिवासी जनजाति समुदायसँग सम्बन्धित नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनके समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,

(च) आयेगले गरेका सिफारिस वा दिएका सुझाव कार्यान्वयनके सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने वा गराउने,

(छ) आदिवासी जनजाति समुदायभित्र आर्थिक वा सामाजिक रूपमा पछाडि परेका व्यक्तिके विकास र सशक्तीकरणके लागि विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने,

(ज) आदिवासी जनजाति समुदायभित्रका विभिन्न भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाके अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यस्ते भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाके संरक्षण र विकासके लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,

(झ) आदिवासी जनजाति समुदायके हक हितके संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा त्यस्ते समुदायके सशक्तीकरणके लागि चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,

(ञ) आदिवासी जनजाति समुदायमा विद्यमान कुरीति, अन्धविश्वास तथा सबै प्रकारके शेषणके अन्त्य गर्न र आदिवासी जनजाति समुदायके सशक्तीकरणके लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,

(ट) आदिवासी जनजाति समुदायमा रहेका परम्परागत सीप, प्रविधि र विशिष्ट ज्ञानके संरक्षण र प्रवर्धन गरी व्यावसायिक प्रयेगमा ल्याउन सहयेग गर्ने,

(ठ) आदिवासी जनजाति समुदायके सम्बन्धमा नेपाल पक्ष भएके अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झैता कार्यन्वयन भए नभएके अनुगमन गरी नेपाल सरकारलाई कार्यान्वयनके लागि आवश्यक सिफारिस गर्ने वा सुझाव दिने,

(ङ) आदिवासी जनजाति समुदायको अधिकार उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति वा संस्थाका विरुद्ध उजुरी सङ्कलन गरी सो उपर छानबिन तथा तहकिकात गर्न सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्ने,

(ढ) आदिवासी जनजाति समुदायको पहिचानका सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन र अनुसन्धान गरी थर सूचीकृत गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,

(ण) आदिवासी जनजाति समुदायको भौतिक, अभौतिक संस्कृति संरक्षण र संवर्द्धनका लागि जीवित सङ्ग्रहालय स्थापना र परिचालनका लागि नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने र कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,

(त) आदिवासी जनजातिको उद्गम स्थलको खोज अनुसन्धान गरी त्यस्ता पुरातात्विक र ऐतिहासिक संरचना, वस्तु र स्थलहरूको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,

(थ) आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण, संवर्द्धन र सशक्तीकरणका लागि नेपाल सरकार र अन्य सङ्घ, संस्थाहरूले सञ्चालन गर्ने चेतनामूलक कार्यक्रमहरूको समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,

(द) आयोगका अध्यक्ष, सदस्य तथा कर्मचारीको लागि आचारसंहिता बनाई लागू गर्ने,

(ध) आयोगको वार्षिक योजना र कार्यक्रम स्वीकृत गर्ने।

आयोगले आफ्नो काम कारवाहीको सम्बन्धमा आवश्यकता अनुसार अन्य संवैधानिक निकाय, सरकारी कार्यालय वा सार्वजनिक संस्थाहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्न, राय परामर्श लिन, विशेषज्ञ सेवा लिन र समिति वा कार्यदल गठन गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

परिच्छेद् २

आदिवासी जनजाति समुदायको संक्षिप्त परिचय

२.१ परिभाषा

आदिवासी जनजाति भन्नाले निश्चित भूगोलमा बसोबास गर्ने, आफ्नै भाषा बोल्ने, मौलिक संस्कृति र प्रचलन भएका, छुट्टै इतिहास भएका जनसमुदायलाई बुझिन्छ। आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ को दफा २(क) अनुसार "आदिवासी/जनजाति भन्नाले आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत रीतिरिवाज, छुट्टै सांस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएको अनुसूची बमोजिमको जाति वा समुदाय सम्झनु पर्छ।" अतः मातृभाषा, परम्परागत रीतिरिवाज, संस्कृति, सामाजिक संरचना र इतिहास आदिवासी जनजाति पहिचानका मुख्य आधार हुन्।

भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो। बसाइँसराइ, रोजगारी, अन्य भाषिक समूहहरूसँगको सम्पर्क, आधुनिक सञ्चार माध्यमको प्रभाव आदि कारणबाट मातृभाषामा रुपान्तरण तथा भाषिक विविधता देखा पर्दै जान्छ। कालान्तरमा एउटै भाषामा देखा परेका भाषिक विविधताले छुट्टै भाषाको रुप ग्रहण गर्दछ। जस्तै, मगर जातिमा तीन वटा मातृभाषा रहेको पाइन्छ। आदिवासी जनजातिका अधिकांश भाषा लिपिबद्ध र लिखित रुपमा नभई मौखिक रुपमा सीमित हुनाले भाषाको पुस्तान्तरण, संरक्षण र प्रवर्द्धनमा कठिनाई रहेको पाइन्छ।

आदिवासी जनजाति पहिचानको अर्को महत्वपूर्ण आधार परम्परागत रीतिरिवाज हो। आदिवासी जनजातिको भिन्नभिन्न परम्परागत रीतिरिवाज, प्रथा, परम्परा, प्रचलनले संस्कृतिमा पनि विविधता कायम गरेको हुन्छ। परापूर्वकालदेखि समाजमा चल्दै आएका सामाजिक व्यवहार तथा प्रचलन, संस्कारको रुपमा विकास भई स्वेच्छाले पालना हुँदै आएका हुन्छन्। संस्कार कुनै पनि जाति वा समुदायको विशिष्ट पहिचान हो। संस्कार मानव जीवनशैलीको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो भने, जीवनशैलीको समग्रता नै संस्कृति हो। जन्मदेखि मृत्युसम्मका सबै मानवीय व्यवहार तथा संस्कारहरू आ-आफ्नै संस्कृति अनुसार सञ्चालित हुन्छन्। मानव जीवनका जन्म, विवाह र मृत्यु जस्ता प्रमुख घटनाको केन्द्रीयतामा विशिष्ट खालका पद्धति, रीतिथिति, विश्वास र मान्यताको विकास भएका हुन्छन्।

सामाजिक संरचना आदिवासी जनजाति पहिचानको अर्को महत्वपूर्ण आधार हो। वैयक्तिक र सैद्धान्तिक चेतनाबाट सामाजिक संरचनाको निर्माण हुन्छ। राजनीति, कानून, धर्म र दर्शन सामाजिक संरचनाका महत्वपूर्ण पक्ष हुन्। हरेक जाति वा समुदायको सामाजिक संरचना अनुसार व्यक्ति, परिवार, नातेदार, पेशा, परम्परागत संस्था आदि द्वारा सामाजिक सम्बन्धको विकास भएको हुन्छ। वंशज, वैवाहिक सम्बन्ध, मित्रता तथा मानवताका आधारमा सामाजिक मूल्य-मान्यता अनुसार आपसी सम्बन्ध स्थापित भएका हुन्छन्। आदिवासी जनजाति आफ्नै समुदायमा रमाउने, सामुहिक भावनाले ओतप्रोत भई सोही अनुरुप कानून, पेशा, व्यवसाय अगाल्ने प्रकृतिका हुन्छन्। कुनै पनि जाति वा समुदायको पहिचानको अर्को आधार भनेको उनीहरूको मौखिक वा लिखित इतिहास हो। अधिकांश आदिवासी जनजातिका ऐतिहासिक पक्षहरू मौखिक

परम्पराबाट पुस्तान्तरण हुँदै आएको पाइन्छ। उनीहरुको पहिचान पुर्ख्यौली उत्पत्ति, विकास, भाषा, संस्कृति तथा बसाइँसराइको इतिहास वा राज्य र युद्धको इतिहास, लोकनाट्य, गीतिगाथा र लोककथामा बाँचिरहेको पाइन्छ।

२.२ सूचीकरण र जनसंख्या

वि. सं. २०५२ पुस ३० गते प्रा. सन्तबहादुर गुरुङको संयोजकत्वमा गठित जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान कार्यदलले राष्ट्रिय जनगणना २०४८ मा उल्लेख भएका २६ जनजाति र उल्लेख नभएका ३५ गरी जम्मा ६१ जनजाति रहेको प्रतिवेदन सरकारलाई सिफारिस गरे अनुसार वि.सं. २०५४।०१।०२ मा सरकारले ६१ जनजातिको सूचीकरण गरेको थियो। आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ ले राष्ट्रिय जनजाति विकास समिति गठन आदेश, २०५४ द्वारा सूचीकृत ६१ जनजाति मध्ये चिम्तन, ठिन्तन र स्याङ्तानलाई मिलाएर तीनगाउँले थकाली नामाकरण तथा मनाङेलाई हटाएर याख्खा थप गरी जम्मा ५९ कायम गरेको देखिन्छ। सूचीकृत ५९ मध्ये छैरोतन र फ्रि समुदाय सम्पर्कमा नआएको तथा खोज अध्ययन गर्दा पनि पत्ता नलागेको अवस्था रहेको छ। सूचीकरण गर्ने क्रममा छैरोतन मुस्ताङमा तथा फ्री ललितपुर, काभ्रेपलाञ्चोक, मकवानपुर र सिन्धुपाल्चोक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनजाति समुदाय भनी उल्लेख गरिएको देखिन्छ (भट्टचन, २०५७:१५ र आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, २०७५:३–५)। नेपाल सरकारले राना थारुलाई समेत आदिवासी जनजातिमा सूचीकृत गर्ने निर्णयबाट मिति २०७७।०२।०५ को राजपत्रमा प्रकाशन गरी यो संख्या ६० पुगेको छ।

२.३ भाषा

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा सूचीकृत ५९ आदिवासी जनजाति मध्ये ४७ समुदायको मात्र जनसंख्या उल्लेख गरिएको छ भने वनकरिया, सुरेल, सियार, थुदाम, फ्री, मुगाल, लार्के, छैरोतन, ताङवे, तीनगाउँले थकाली, बाह्रगाउँले र मार्फाली थकालीको जनसंख्या उल्लेख गरिएको छैन। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ले सूचीकृत ५९ मध्ये ४७ आदिवासी जनजातिको जनसंख्या ९३,६८,१७८ उल्लेख गरेको छ भने, सूचीकृत आदिवासी जनजाति भित्रका केही भाषिक समूहलाई जातजाति शीर्षकमा १,१८,२३६ र जनजाति अन्य शीर्षकमा १,२२८ जनसंख्या उल्लेख गरेको देखिन्छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार आदिवासी जनजातिको कुल जनसंख्या ९४,८७,६४२ (३५.८१%) रहेको छ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग)।

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ ले नेपालमा बोलिने ९२ भन्दा बढी भाषा मध्ये ७० भन्दा बढी भाषाहरू आदिवासी जनजाति समुदायसँग सम्बन्धित रहेको उल्लेख गरेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ले १२३ भाषा पहिचान गरेको छ। भाषा आयोगले थप पहिचान गरेका ६ भाषाको जनगणना २०७८ मा समावेश गर्न सिफारिस गरेको छ (यादव, भद्रा र पराजुली, २०६१: १५ र भाषा आयोग, २०७६: ७६)। सूचीकृत मध्ये छैरोतन, ताङ्वे, थुदाम, तीनगाउँले थकाली, बाह्रगाउँले थकाली, मार्फाली थकाली, मुगाली, लार्के, सियार, फ्री, वनकरिया र सुरेल गरी १२ जातिको मातृभाषा बारे राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा उल्लेख गरिएको छैन। ४७ आदिवासी जनजातिको मातृभाषा उल्लेख गरिएको छ। मगर जातिमा मगर ढुट, मगर खाम/पाङ, मगर काइके तथा राई जातिमा बान्तवा, चाम्लिङ, नाछिरिङ, मेवाहाङ, साम्पाङ, याम्फू, लोहोरुङ,

आठपहरिया, वाम्वुले/उम्बुले, कोयु, पुमा, जेरुङ, चाक्वा, तिलुङ, दुमी, पोल्माचा, दुङमाली, वाहिङ, छिन्ताङ, लाम्विछोड, मुमाली, बेल्हारे, फाङ, दुवाली, कुलुङ, थुलुङ, छुलुङ, खालिङ आदि भाषा प्रचलनमा रहेका छन्। आदिवासी जनजाति समुदायमा बोलिने मातृभाषाहरूलाई वक्ता संख्याको आधारमा सुरक्षित, सुरक्षितप्रायः, लोपोन्मुख, अत्यन्त लोपोन्मुख, मृतप्रायः र अवस्था थाहा नभएको शिर्षकमा वर्गीकरण गरिएको छ। थारु र तामाङ भाषालाई सुरक्षित भाषा तथा नेवार, मगरढुट, वान्तवा (राई भाषा समूह), गुरुङ, लिम्बू, राजवंशी र शेर्पा भाषालाई सुरक्षितप्रायः मा वर्गीकरण गरिएको छ। लोपोन्मुख समूहमा सन्थाली, चेपाङ, दनुवार, उराँव (झाँगड), मगरखाम/पाङ, सुनुवार, माझी, थामी, धिमाल, याक्खा, भुजेल, दराई, ताजपुरिया तथा राई भाषा समूहका चाम्लिङ, कुलुङ, थुलुङ, साङ्पाङ्, खालिङ, बाम्बुले/उम्बुले, वाहिङ र नाछिरिङ भाषालाई राखिएको छ।अत्यन्त लोपोन्मुख भाषा समूहमा कुमाल, थकाली, छन्त्याल, जिरेल, ह्योल्मो, दुरा, मेचे (वोडो), गनगाई, पहरी, लेप्चा, बोटे, राजी, हायु, व्यासी, डोल्पो, वालुङ, ल्होपा तथा राई भाषा समूहका याम्फू, दुमी, पुमा, दुङ्माली, आठपहरिया, मेवाहाङ, लोहोरुङ, छिन्ताङ, छुलुङ, जेरुङ, तिलुङ र कोयु भाषा राखिएको छ। मृतप्रायः भाषा समूहमा मगरकाइके, राउटे, किसान, बरामु, कुसुण्डा, ल्होमी, कोचे, सुरेल तथा राई भाषा समूहको फाङ्दुवाली भाषालाई राखिएको छ।अवस्था थाहा नभएको भाषा समूहमा सियार, थुदाम, तोप्केगोला, लार्के, मुगाली, ताङ्वे तथा राई भाषा समूहको लाम्विछोड, बेल्हारे आदि भाषा राखिएको छ।

२.४ बसोबास र वर्गीकरण

बसोबासका दृष्टिकोणले हिमाली क्षेत्रमा १८, पहाडी क्षेत्रमा २४, भित्रि तराई क्षेत्रमा ६ र तराई क्षेत्रमा १२ आदिवासी जनजाति रहेका छन्। शेर्पा, थकाली लगायतका हिमाली क्षेत्रमा, थारु समुदाय तराई क्षेत्रमा र राई, लिम्बू, सुनुवार आदि पूर्वी नेपालमा बसोबास गरेको पाइन्छ। मगर र गुरुङको मुख्य बसोबास क्षेत्र गण्डकी र लुम्विनी प्रदेश भए पनि नेपालभर छरिएर बसोबास गरेको देखिन्छ । मानव विकास सूचकाङ्क २०५८ को साक्षरता दर, पक्की घर, भूमिको स्वामित्व, व्यवसाय, भाषा, जनसंख्या तथा स्नातक तह वा सोभन्दा माथिको शैक्षिक स्थितिको आधारमा सूचीकृत ५९ आदिवासी जनजातिहरूलाई लोपोन्मुख, अति सिमान्तकृत, सिमान्तकृत, सुविधा वञ्चित र उन्नत समूहमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

किसान, कुसुन्डा, कुशवाडिया, वनकरिया, मेचे, राउटे, राजी, लेप्चा, सुरेल र हायू गरी १० आदिवासी जनजाति समुदायलाई लोपोन्मुख समूहमा राखिएको छ।यो समूहको कुल जनसंख्या २१,२८४ (०.०८%) र मातृभाषा वक्ताको संख्या १९,१७५ रहेको छ। चेपाङ, झाँगड, थामी, थुदाम, दनुवार, धानुक, बराम, बोटे, माझी, सतार, सियार र ल्होमी गरी १२ आदिवासी जनजाति समुदायलाई अति सिमान्तकृत समूहमा वर्गीकृत गरिएको छ। यो समूहको जनसंख्या ५,९४,०३० (२.२%) तथा मातृभाषा वक्ता संख्या २,३५,१०८ रहेको छ। कुमाल, गनगाई, डोल्पो, ताजपुरिया, तामाङ, तोप्केगोला, थारु, दराई, दुरा, धिमाल, पहरी, भुजेल, भोटे, मुगाली, राजवंशी, लार्के, वालुङ, सुनवार, ल्होपा र फ्री गरी २० आदिवासी जनजाति समुदायलाई सिमान्तकृत समूहमा वर्गीकरण गरिएको छ। यो समूहको कुल जनसंख्या ३८,२९,२९७ (१४.५%) र मातृभाषा वक्ता संख्या ३१,४२,११४ रहेको छ। गुरुङ, छन्त्याल, छैरोतन, जिरेल, तीनगाउँले थकाली, ताङवे, बाह्रगाउँले, व्यासी, मगर, मार्फाली थकाली, याख्खा, राई, लिम्बू, शेर्पा र ह्योल्मो गरी १५ आदिवासी जनजाति समुदायलाई

सुविधा वञ्चित समूहमा राखिएको छ। यो समूहको कुल जनसंख्या ३५,८७,१९१ (१३.५%) र मातृभाषा वक्ता संख्या १७,७१,०२५ रहेको छ। नेवार र थकाली जातिलाई उन्नत समूह (अवसरमा पहुँच भएका) मा वर्गीकरण गरिएको छ। यो समूहको जनसंख्या १३,३५,१४८ (५%) र मातृभाषा वक्ता संख्या ८,५१,७९९ रहेको छ (केन्द्रिय तथ्यांङ्क विभाग २०६८ र आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, २०७५)। सूचीकृत आदिवासी जनजाति समुदायको जनसंख्या, मातृभाषा, मुख्य बसोबास क्षेत्र र समूह अनुसूची १ मा दिइएको छ।

२.५ शैक्षिक अवस्था

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार नेपालको साक्षरता दर ६५.९ प्रतिशत छ। आदिवासी जनजाति समुदायमा थकालीको साक्षरता दर ८०.४८ प्रतिशत र उच्चशिक्षा दर ६.९५ प्रतिशत तथा नेवारको साक्षरता दर ८०.०७ प्रतिशत र उच्चशिक्षा दर ९.८८ प्रतिशत छ। दुरा, लेप्चा, लिम्बू, गुरुङ, राई, छन्त्याल, मगर र दराईको साक्षरता दर क्रमशः ७६.९१, ७५.७०, ७४.६९, ७४.३६, ७४.३३, ७२.७२, ७१.०९ र ७१.०२ प्रतिशत छ। उच्चाशिक्षा दरमा लेप्चाको ३.३५, गुरुङको २.४७, राईको २.३०, लिम्बूको २.११, दुराको २.०५, छन्त्यालको १.४, मगरको १.३४ र दराईको ०.७५ प्रतिशत छ। धिमाल, मेचे, भुजेल, राजवंशी, याक्खा, जिरेल, सुनवार, शेर्पा, बराम र तामाङ्ग जातिको साक्षरता दर राष्ट्रिय साक्षरता दरसँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ। आदिवासी जनजातिमा डोल्पोको साक्षरता दर सबैभन्दा तल २८.३५ प्रतिशत मात्र रहेको छ। राउटे, ल्होपा, चेपाङ, धानुक (राजवंशी), सतार र झाँगड (उराँव) को साक्षरता दर ४० देखि ५० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ। आदिवासी जनजाति समुदायको शैक्षिक अवस्था अनुसूची २ मा राखिएको छ।

२.६ राज्य व्यवस्थामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व

नेपालको संविधानले नेपाललाई समावेशी लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य मानेको छ। संविधानतः राज्यशक्तिको बाँडफाँट संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा हुने व्यवस्था छ। केन्द्रमा संघीय व्यवस्थापिका, प्रदेशमा प्रदेश सभा र स्थानीय तहमा गाँउ सभा, नगर सभा र जिल्ला समन्वय समिति हुने व्यवस्था छ। केन्द्रमा प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा रहेको द्विसदनात्मक व्यबस्थापिका, प्रदेशमा प्रदेश सभा र स्थानीय स्तरमा २९३ नगर र ४६० गाँउ (जम्मा ७५३ पालिका) सभा रहने व्यवस्था छ। राष्ट्रिय सभामा प्रत्येक प्रदेशबाट आठ जनाका दरले सम्बन्धित स्थानीय तहका प्रमुख र उपप्रमुख र सम्बन्धित प्रदेश सभाका सदस्य रहेको निर्वाचन मण्डलद्वारा निर्वाचित ५६ जना र एकजना महिला सहित ३ जना मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा मनोनित गरी ५९ सदस्यीय रहने व्यवस्था छ। बहुमतीय निर्वाचन प्रणाली अनुसार जनताद्वारा प्रत्यक्ष निर्वाचित १६५ र समानुपातिक मतप्रणाली अनुसार निर्वाचित ११० जना गरी जम्मा २७५ सदस्यीय प्रतिनिधि सभा रहने व्यवस्था छ। ७५३ स्थानीय तहमा बालिग मताधिकारको आधारमा बहुमतीय प्रणाली अनुसार प्रत्यक्ष निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरु रहन्छन्। प्राग ऐतिहासिक कालदेखि नेपाल एकीकरण हुनु पूर्व स्वशासनको अभ्यास गर्दै आएका आदिवासी जनजाति एकीकरण पश्चात विविध कारणले राज्य व्यवस्थाको मूल प्रवाहमा समेटिन सकेनन्। वर्तमान संघीय व्यवस्थाको व्यवस्थापकीय तहमा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व देहाय बमोजिम रहेको छ।

राष्ट्रिय सभा

निर्वाचित	मनोनित	जम्मा सदस्य	आ. ज. प्रतिनिधि	आ. ज. प्रतिशत
५६	०३	५९	०९	१५.२५

प्रतिनिधि सभा

प्रत्यक्ष निर्वाचित	समानुपातिक	जम्मा	आ.ज. प्रत्यक्ष	आ.ज. समानुपातिक	जम्मा	आ.ज. प्रतिशत
१६५	११०	२७५	३९	३२	७१	२५.८१

प्रदेश सभाः

प्रदेश नं. १

प्रत्यक्ष निर्वाचित	समानुपातिक	जम्मा	आ. ज.	आ. ज. प्रतिशत	कैफियत
५६	३७	९३	४०	४३.०१	मधेशी आदिवासी १५

मधेश प्रदेश

प्रत्यक्ष निर्वाचित	समानुपातिक	जम्मा	आ. ज.	आ.ज. प्रतिशत	कैफियत
६४	४३	१०७	९	८.४१	

बागमती प्रदेश

प्रत्यक्ष निर्वाचित	समानुपातिक	जम्मा	आ.ज. प्रत्यक्ष	आ.ज. समानुपातिक	जम्मा	आ.ज. प्रतिशत
६६	४४	११०	२४	२६	५०	४५.४५

गण्डकी प्रदेश

प्रत्यक्ष निर्वाचित	समानुपातिक	जम्मा	आ.ज. जम्मा	आ.ज. प्रतिशत
२६	२४	६०	२८	४८.२६

लुम्बिनी प्रदेश

प्रत्यक्ष निर्वाचित	समानुपातिक	जम्मा	आ.ज. प्रत्यक्ष	आ.ज.समानुपातिक	जम्मा	आ.ज.प्रतिशत
५२	३५	८७	१२	९	२१	२४.१४

कर्णाली प्रदेश

प्रत्यक्ष निर्वाचित	समानुपातिक	जम्मा	आ.ज. प्रत्यक्ष	आ.ज.समानुपातिक	जम्मा	आ.ज.प्रतिशत
२४	१६	४०	०	३	३	७.५

सुदुर पश्चिम प्रदेश

प्रत्यक्ष निर्वाचित	समानुपातिक	जम्मा	आ.ज. प्रत्यक्ष	आ.ज.समानुपातिक	जम्मा	आ.ज.प्रतिशत
३२	२१	५३	६	५	११	२०.७५

स्थानीय तह निर्वाचन २०७९ बाट स्थानीय तहमा निर्वाचित आदिवासी जनजाति समुदायको प्रतिनिधित्वको अवस्थाः

प्रदेश	आ. ज.प्रमुख/ अध्यक्ष	आ. ज.उपप्रमुख/ उपाध्यक्ष
प्रदेश नं. १	८३	७०
मधेश प्रदेश	३	९
बाग्मती प्रदेश	६५	५९
गण्डकी प्रदेश	३९	४३
लुम्बिनी प्रदेश	३५	४८
कर्णाली प्रदेश	१६	११
सुदुर पश्चिम प्रदेश	१	३
जम्मा आ.ज. प्रतिनिधी	२४२	२४३
जम्मा स्थानिय प्रतिनिध	७५३	७५३
आदिवासी जनजातिको प्रतिशत	३२.१३	३२.२७

संविधानको प्रस्तावनामा सबै प्रकारका विभेदको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ। संविधानको धारा ४२(१) अनुसार आर्थिक सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका आदिवासी जनजातिलाई समेत समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका निकायमा सहभागिताको हक हुनेछ भनी स्पष्ट गरिएको छ।

संविधानको धारा १७६ को उपधारा १ र २ को व्यवस्था अनुसार प्रदेश सभामा सम्बन्धित प्रदेशबाट प्रतिनिधि सभामा बहुमतीय निर्वाचन प्रणालीद्वारा निर्वाचित हुने सदस्यको दोब्बर संख्यामा हुन आउने सदस्य संख्याको ६० प्रतिशत प्रत्यक्ष र बाँकी ४० प्रतिशत समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीद्वारा निर्वाचित सदस्यहरु

रहन्छन। धारा १७६ को उपधारा ६ अनुसार समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली बमोजिम हुने प्रदेश सभाको निर्वाचनका लागि राजनीतिक दलले उम्मेदवारी दिंदा जनसंख्याको आधारमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, खस आर्य, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडिएको क्षेत्र, अल्पसंख्यक समुदाय समेतबाट बन्द सूचीका आधारमा प्रतिनिधित्वको व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुने उल्लेख गरिएको छ। संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाको प्रत्याभूत गराउने उद्देश्य अनुरुप संविधानको भाग १८ मा स्थानीय व्यवस्थापिकाको व्यवस्था गरेको छ, जसअनुसार ७५३ पालिकाहरु रहेका छन्।

आम निर्वाचन २०७४ र स्थानीय निर्वाचन २०७९ को आधारमा विश्लेषण गर्दा राष्ट्रिय सभामा हाल मनोनित र निर्वाचित गरी कुल ५९ सदस्य मध्ये आदिवासी जनजाति समुदायका जम्मा ९ सदस्य (१५.२५ प्रतिशत) मात्र छ। प्रतिनिधि सभामा प्रत्यक्ष तर्फ १६५ र समानुपातिक तर्फ ११० गरी जम्मा २७५ निर्वाचित सदस्यहरुमा आदिवासी जनजाति समुदायका प्रत्यक्ष ३९ र समानुपातिक ३२ गरी जम्मा ७१ सदस्य (२५.८१ प्रतिशत) को प्रतिनिधित्व रहेको छ।

प्रदेश सभाको नतिजा विश्लेषण गर्दा सात प्रदेश सभामा प्रत्यक्ष ३३० र समानुपातिक २२० गरी जम्मा ५५० निर्वाचित प्रदेश सभा सदस्य रहने व्यवस्था छ। प्रदेश सभामा ५५० सदस्य रहेकोमा आदिवासी जनजाति समुदायबाट १६२ जनप्रतिनिधि निर्वाचित भएका छन् जुन २९.४५ प्रतिशत हुन आउँछ।

स्थानीय निर्वाचन, २०७९ बमोजिम स्थानीय तहमा २९३ नगर र ४६० गाउँपालिकाको प्रमुख र उपप्रमुख तथा अध्यक्ष र उपाध्यक्ष गरी कुल ७५३ प्रमुख र उपप्रमुख पदमा आदिवासी जनजाति समुदायका २४२ प्रमुख र २४३ उपप्रमुख निर्वाचित भएका छन्।

तीनै तहका कानून निर्माण गर्ने राज्यको व्यवस्थापकीय स्वरुपको निर्वाचन परिणाम विश्लेषण गर्दा आदिवासी जनजाति समुदायको उपस्थिति संवैधानिक व्यवस्था अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा जनसंख्याको अनुपातको नजिक एवं प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभामा भने यो अनुपात कम रहेको देखिन्छ। ३५.८१ प्रतिशत जनसंख्या भएको आदिवासी जनजाति समुदायको प्रतिनिधित्व राष्ट्रिय सभामा १५.२५ प्रतिशत, प्रतिनिधि सभामा २५.८१ प्रतिशत, प्रदेश सभामा २९.४५ प्रतिशत र स्थानीय तहमा ३२.२० प्रतिशत मात्र रहनुले यस समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुन सकेको छैन। राज्यको प्रमुख दायित्व आदिवासी जनजाति समुदायलाई मूल प्रवाहमा समाहित गरी विकास र समतामूलक समाज निर्माणलाई प्रथामिकतामा राखेर सम्मुन्नत नेपाल बनाउन राज्य व्यवस्थामा आदिवासी जनजाति समुदायको जनसंख्याको अनुपातमा प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ।

परिच्छेद् ३

हक, हित र अधिकार सम्बन्धी संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था

३.१ संवैधानिक व्यवस्था

आदिवासी जनजातिको हक, हित र अधिकारको सम्बन्धमा संविधानले गरेका मुख्य-मुख्य व्यवस्थाहरुः

- प्रस्तावनाः बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात गरी विविधताबीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवं प्रबर्द्धन गर्दै; वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चत गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको ।
- राष्ट्रभाषा- धारा ६: नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरु राष्ट्रभाषा हुन्।
- सरकारी कामकाजको भाषा- धारा ७(२): नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेशले आफ्नो प्रदेशभित्र बहुसंख्यक जनताले बोल्ने एक वा एकभन्दा बढी अन्य राष्ट्रभाषालाई प्रदेश कानून बमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्न सक्नेछ।
- समानताको हक- धारा १८(३): राज्यले नागरिकहरुका बीच उत्पत्ति, धर्म, बर्ण, जात, जाति, लिंग, आर्थिक अवस्था, भाषा, क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गर्ने छैन।

तर सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, किसान, श्रमिक, युवा, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपांगता भएका व्यक्ति, गर्भावस्थाका व्यक्ति, अशक्त वा असहाय, पिछडिएको क्षेत्र र आर्थिक रुपले विपन्न खस आर्य लगायत नागरिकको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन।

- धार्मिक स्वतन्त्रताको हक- धारा २६

  (१) धर्ममा आस्था राख्ने प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो आस्था अनुसार धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रता हुनेछ,

  (२) प्रत्येक धार्मिक संप्रदायलाई धार्मिक स्थल तथा धार्मिक गुठी सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ।
- शोषण विरुद्धको हक- धारा २९

  (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई शोषण विरुद्धको हक हुनेछ ।

(२) धर्म, प्रथा, परम्परा, संस्कार, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै किसिमले शोषण गर्न पाईने छैन।

- शिक्षा सम्बन्धी हक- धारा ३१(५): नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ।
- भाषा तथा संस्कृतिको हक- धारा ३२

  (१) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुनेछ,

  (२) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो समुदायको सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने हक हुनेछ,

  (३) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संवर्द्धन र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ।
- सामाजिक न्यायको हक- धारा ४२(१): आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तीकृत, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लैंङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिकरुपले विपन्न खस आर्यलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका निकायमा सहभागिताको हक हुनेछ।
- राज्यका नीतिहरु- धारा ५१

  (ग) सामाजिक र सांस्कृतिक रुपान्तरण सम्बन्धी नीतिः

  (७) बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने।

  (ज) सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीतिः

  (८) आदिवासी जनजातिको पहिचान सहित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयहरुमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने।
- प्रतिनिधि सभाको गठन- धारा ८४(२): समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली बमोजिम हुने प्रतिनिधि सभाको निर्वाचनका लागि राजनीतिक दलले उम्मेदवारी दिंदा जनसंख्याको आधारमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, खस आर्य, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडिएको क्षेत्र समेतबाट बन्द सूचीका आधारमा प्रतिनिधित्व गराउने व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुनेछ। त्यसरी उम्मेदवारी दिंदा भूगोल र प्रादेशिक सन्तुलनलाई समेत ध्यान दिनु पर्नेछ।
- प्रदेश सभाको गठन- धारा १७६(६): समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली बमोजिम हुने प्रदेश सभाको निर्वाचनका लागि राजनीतिक दलले उम्मेदवारी दिंदा जनसंख्याको आधारमा महिला, दलित, आदिवासी

जनजाति, खस आर्य, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडिएको क्षेत्र, अल्पसंख्यक समुदाय समेतबाट बन्द सूचीका आधारमा प्रतिनिधित्व गराउने व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुनेछ । त्यसरी उम्मेदवारी दिंदा सम्बन्धित प्रदेशको भौगोलिक सन्तुलनलाई समेत ध्यान दिनु पर्नेछ।

- आदिवासी जनजाति आयोग- धारा २६१(१): नेपालमा एक आदिवासी जनजाति आयोग रहनेछ जसमा अध्यक्ष र अन्य चार जनासम्म सदस्य रहनेछन्।
- नेपाली सेना सम्बन्धी व्यवस्था- धारा २६७(३): नेपाली सेनामा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, खस आर्य, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडा वर्ग तथा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिकको प्रवेश समानता र समावेशी सिद्धान्तका आधारमा संघीय कानून बमोजिम सुनिश्चित गरिनेछ।
- राजनीतिक दलको गठन, दर्ता र सञ्चालन- धारा २६९(४)(ग): दलको विभिन्न तहका कार्यकारिणी समितिमा नेपालको विविधतालाई प्रतिविम्बित गर्ने गरी समावेशी प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरिएको हुनु पर्छ।
- राजदूत र विशेष प्रतिनिधि- धारा २८२(१): राष्ट्रपतिले समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नेपाली राजदूत र कुनै खास प्रयोजनका लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्ति गर्न सक्नेछ।
- सरकारी सेवाको गठन- धारा २८५(२): संघीय निजामती सेवा लगायत सबै संघीय सरकारी सेवामा प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्धारा पदपूर्ति गर्दा संघीय कानून बमोजिम खुला र समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा हुनेछ।
- संघीय आयोगको गठन- धारा २९५(३): धारा ५६ को उपधारा (४) र (५) बमोजिम निर्माण हुने गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमाना निर्धारण गर्नका लागि नेपाल सरकारले एक आयोग गठन गर्नेछ। त्यस्तो आयोगले गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमानाको निर्धारण नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड बमोजिम गर्नु पर्नेछ।

३.२ कानूनी व्यवस्था

- आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४

  संविधानले आदिवासी जनजाति आयोग रहने व्यवस्था गरे बमोजिम आदिवासी जनजाति आयोग सम्बन्धी विधेयक व्यवस्थापिका संसदबाट पारित भई आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ कार्यान्वयनको क्रममा रहेको छ। ऐनको प्रस्तावनामा आदिवासी जनजाति समुदायको गौरवमय इतिहास र संस्कृतिको पहिचान, हक हितको संरक्षण र संवर्धन तथा आदिवासी जनजाति समूदायको सशक्तीकरण गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण विषयहरू समेटिएका छन्।

- आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८

  आदिवासी जनजातिको परिभाषा र नेपालका विभिन्न आदिवासी जनजातिको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक विकास, उत्थान एवं राष्ट्रिय विकासको मूल प्रवाहमा समान सहभागिताको लागि

आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको स्थापना र सञ्चालन गर्न वाञ्छनीय भएकोले यो ऐन बनाईएको भनी ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेख छ। ऐनकै प्रावधान बमोजिम आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान गठन भएको छ।

- निजामती सेवा ऐन, २०४९

  निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा ७ मा निजामती सेवालाई समावेशी बनाउन खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पद मध्ये पैतालिस प्रतिशतलाई शतप्रतिशत मानी आदिवासी जनजातिका लागि सत्ताइस प्रतिशत आरक्षण गरिने प्रावधान छ । सोही अनुसारको व्यवस्था सार्वजनिक संस्थान, प्रतिष्ठान, समिति, बैङ्क तथा वित्तिय संस्थामा समेत लागू गरिएको छ।

- खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभूता सम्बन्धी ऐन, २०७५

  दफा १८ मा लक्षित कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालनः (१) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले दलित, लोपोन्मुख, आदिवासी, किसान वा भूमिहिन किसानको हकहितको संरक्षणका लागि लक्षित कृषि विकास कार्यक्रम बनाई लागू गर्नेछ।

उल्लेखित कानूनी व्यवस्थाहरु बाहेक अन्य सरकारी सेवा तथा पेशाका विशिष्टिकृत कानूनहरुमा

- आदिवासी जनजातिहरुको हक हित र अधिकार संरक्षण तथा संवर्द्धनका लागि प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा उल्लेख गरिएका छन्।

३.३ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता तथा घोषणापत्र

- अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि नं. १६९ (International Labour Organization Convention No. 169)

  यस महासन्धिलाई अनुमोदन गर्ने देशहरुले विकास प्रक्रियामा आदिवासी जनजातिको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, उनीहरुको अधिकारको रक्षा गर्ने जिम्मेवारी लिने र उनीहरुको अधिकार हनन् भएको अवस्थामा अधिकारको रक्षा गर्न कानूनी उपाय अपनाउने, आदिवासी जनजातिले परम्परा देखि बसोबास र भोगचलन गर्दै आएको भूमि माथि उनीहरुकै स्वामित्व हुने कुरालाई राज्यले मान्यता दिने जस्ता विषयहरु उल्लेख गरिएका छन्। आदिवासी जनजातिको स्वामित्वमा रहेको भूमि वा क्षेत्रमा पाइने प्राकृतिक सम्पत्ति वा श्रोतहरुमा उनीहरुको नै अधिकार हुने भएकोले आदिवासी जनजातिको अधिकारको रक्षा गर्न सरकारले कानूनी तथा संस्थागत उपाय अवलम्बन गर्ने, आदिवासी जनजातिको सहभागितामा सञ्चालन हुने गरी शिक्षा हासिल गर्ने वातावरण राज्यले तयार गर्ने लगायतका अधिकारहरु यस महासन्धिले व्यवस्था गरेको छ।

- संयुक्त राष्ट्रसंघीय आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धी घोषणा-पत्र (United Nations Declaration on the Rights of Idigenous Peoples-UNDRIP)

  आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र (UNDRIP) आदिवासी जनजातिको अधिकार संरक्षण तथा संबर्द्धन गर्ने महत्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज हो । घोषणापत्रले

आदिवासी जनजाति माथि हुने सबैखाले भेदभावबाट मुक्त हुनुपर्ने, सहअस्तित्व, पारस्पारिक लाभ र पूर्ण सम्मानको भावना अनुरुप आदिवासी जनजातिको राज्यसँग आफ्नो सम्बन्ध स्वतन्त्रपूर्वक निर्धारण गर्न पाउने अधिकार जस्ता विषयहरु प्रस्तावनामा उल्लेख गरिएको छ। उक्त घोषणापत्रमा आदिवासी जनजातिको उत्पत्ति र पहिचानसँग सम्बन्धित अधिकारहरु उपभोग गर्न पाउने, आदिवासी जनजातिलाई आत्म निर्णयको अधिकार, स्वायत्त शासन वा स्वराज्यको अधिकार, पृथक पहिचानको रक्षा, आफ्नो भूमि वा भौगोलिक क्षेत्रबाट हटाउन नपाउने, सांस्कृतिक र धार्मिक स्थलको रक्षा गर्न पाउने, आफ्नै भाषामा सञ्चार गर्न पाउने लगायतका अधिकारहरु उल्लेख छन् । यस घोषणापत्रको नेपाल पक्ष राष्ट्र भईसकेको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि नं. १६९ र संयुक्त राष्ट्रसंघीय आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धी घोषणा-पत्र UNDRIP लाई एक आपसमा परिपूरक प्रावधानको रुपमा हेरिन्छ । यस महासन्धि र घोषणापत्रले मुख्य गरी आदिवासी जनजातिलाई मानवअधिकार सहित आफ्नो स्वः पहिचान, भूमि र पुर्ख्यौली थलो, संस्कृति, सामुहिक अधिकार, नागरिकको हैसियतमा प्राप्त हुने आत्मनिर्णयको अधिकार, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायत सबै सेवाहरुमा समान अवसर प्राप्त गर्ने अधिकार, आफ्नो भाषामा सूचना, शिक्षा र न्याय पाउने अधिकारका साथै परामर्श र सहभागिता तथा स्थानान्तरण गर्नु पर्ने भएमा स्वतन्त्र र सुसूचित मन्जुरी लगायतका अधिकार सुनिश्चित गर्नुका साथै आदिवासी जनजातिको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार रक्षाको निम्ति राज्यलाई निर्देशित गरेको छ।

परिच्छेद् ४

आयोगको संगठनात्मक संरचना, जनशक्ति तथा भौतिक अवस्था

४.१ संगठनात्मक संरचना

संविधानको धारा २६१ र आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ बमोजिम आदिवासी जनजाति आयोगमा अध्यक्ष र चार जना सदस्यहरु रहने व्यवस्था छ। आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ ले आयोगको प्रदेशस्तरीय कार्यालय स्थापना गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०७७/०९/०८ को पत्रबाट आयोगको संगठन संरचना र दरबन्दी तेरिज परिमार्जन सहित स्वीकृत भई प्राप्त भए अनुसार सचिवालय तर्फ राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको कर्मचारी सचिव हुने गरी जम्मा १३ जनाको दरबन्दी रहेको छ। आयोगको कार्यक्षेत्र र कार्य विविधता अनुसार कार्य सम्पादन गर्न हालको स्वीकृत संगठन संरचना र दरबन्दीबाट अपुग भएकोले नयाँ संगठन संरचना स्वीकृतिको लागि प्रस्ताव गरिएको छ। आयोगको वर्तमान संगठनात्मक संरचना र प्रस्तावित संगठनात्मक संरचना अनुसूची ३, ४ र ४(क) मा राखिएको छ।

४.२ जनशक्ति

आयोगको कार्य सञ्चालनको लागि आ.व. २०७८/०७९ मा आयोगमा कार्यरत कर्मचारीको दरबन्दी विवरण अनुसूची ५ मा र आयोगमा कार्यरत कर्मचारीको विवरण ५(क) मा राखिएको छ।

४.३ भौतिक अवस्था

यस आयोगको कार्यालय श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुरमा अवस्थित छ । आयोगको हालसम्म आफ्नै भवन छैन। सस्पेन्सन बृज डिभिजन कार्यालय रहेको भवनको तल्लो तलामा यस आयोगको कार्यालय रहेको छ। आयोगको भौतिक अवस्था अनुसूची ६ मा उल्लेख गरिएको छ।

परिच्छेद् ५

प्रगति तथा वित्तीय विवरण

५.१ आर्थिक बर्ष २०७८/०७९ को वित्तीय विवरण

आयोगको विनियोजित कूल वार्षिक बजेट रु. ३,०७,२७,०५८।- रहेको थियो । जसमध्ये चालु तर्फ ब.उ.शि.नं. २२८०००११३ मा २,२२,९४,३३८।- र ब.उ.शि.नं. २२८००००१३ रु. ७१,३२,७२०।- र पूँजीगत तर्फ ब.उ.शि.नं.२२८०००११४ मा रु. १३,००,०००।-विनियोजन भएको थियो। विनियोजित बजेट मध्ये चालु तर्फ ब.उ.शि.नं. २२८०००११३ मा रु. २,१३,०६,१५०/७३ ब.उ.शि.नं. २२८००००१३ मा र ६६,३२,९२८।- खर्च भएको थियो भने पूँजीगत तर्फ रु. ७,८२,५२१।- रकम खर्च भएको थियो। आयोगको बार्षिक बजेट तथा खर्चको विवरण अनुसूची ७ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विनियोजित बजेट र खर्चको फाँटवारी अनुसूची ८, ९ र १० मा उल्लेख गरिएको छ।

५.२ आ.व. २०७८/०७९ मा सम्पन्न भएका मुख्य कार्यक्रमहरुको विवरण

५.२.१ नीतिगत कार्यहरु

- आयोगबाट सम्पादन गरिने कामकारवाहीलाई सुशासनको मूल्य मान्यता अनुरुप आयोगका पदाधिकारी र कर्मचारीले सदाचारिता र नैतिकता प्रबर्द्धन गरी पदीय मर्यादा कायम राख्न २०७९।०३।१० मा आदिवासी जनजाति आयोगका पदाधिकारी र कर्मचारीको आचार संहिता, २०७९ आयोगवाट पारित भयो।
- २०७९।०३।२० मा आदिवासी जनजाति आयोग नियमावली, २०७९ आयोगवाट स्वीकृत गरी राजपत्रमा प्रकाशन गर्ने प्रयोजनार्थ कानून मन्त्रालयमा पठाईएको ।
- २०७९।०३।२३ मा आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, कानून तथा नेपालको संविधान र कानूनमा भएका व्यवस्था कार्यन्वयन सम्बन्धमा आयोगले आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजना, २०७९ तर्जुमा गरी नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद्बाट स्वीकृत गर्ने प्रयोजनार्थ राय सुझावका लागि संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय मार्फत अर्थ मन्त्रालय, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगमा पठाईएको ।
- आयोगको गतिविधिलाई कार्यमूलक र प्रभावकारी बनाउन हालको संगठन संरचना संशोधन गर्न तथा ेनले दिएको अधिकार बमोजिम प्रदेशस्तरमा समेत कार्यालय स्थापना गर्न २०७९।०३।२९ गतेको निर्णय अनुसार आयोगको प्रस्तावित संगठन संरचना (O&M) स्वीकृतिका लागि संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा पठाइएको ।

५.२.२ अन्तरक्रिया छलफल कार्यक्रमहरुः

आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ को दफा ७ मा उल्लेख गरिएका काम, कर्तव्य र अधिकार बमोजिम आदिवासी जनजातिका समुदायको हक हित र अधिकारको संरक्षण, प्रवर्द्धन गर्न चेतनामूलक कार्यक्रमहरु संचालन गरेको छ। यस क्रममा आयोगले केन्द्रीय तथा प्रदेशस्तरीय अन्तर्क्रिया तथा छलफल कार्यक्रमको आयोजना गरी आदिवासी जनजाति सम्बद्ध संघ संस्थाहरु तथा लक्षित समुदायहरुसँग अन्तरक्रिया गरी उनीहरुको समस्या बारे जानकारी लिने र आयोगले निभाउनु पर्ने भूमिकाको बारेमा सुझावहरु संकलन गर्ने कार्यहरु सम्पन्न गरेको छ। आ.व.०७८/७९ मा आयोगबाट भएका कार्यक्रमको विवरण देहाय बमोजिम छ।

- २०७८।०४।१५ मा सिन्धुली, दुधौली न.पा. र १६ गते सिन्धुली बजारमा सुनुवार सेवा समाजमा प्रशिक्षण कार्यक्रम सम्पन्न।
- २०७८।०४।२२ मा बारा जिल्लाको सिमरामा आदिवासी जनजातिका हक अधिकार र जनगणना सचेतना सम्बन्धी गुरुङ, मगर, तामाङ्ग लगायत समुदायसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न।
- २०७८।०४।२५ मा २७ औं अन्तर्राष्ट्रिय विश्व आदिवासी दिवस सम्माननीय उपराष्ट्रपति नन्द बहादुर पुनज्यूको प्रमुख आतिथ्यतामा काठमाण्डौंमा भव्यतापूर्वक सम्पन्न।
- २०७८।०५।८-१६ मा आदिवासी जनजाति महासंघ तनहूँ र स्याङ्जा जिल्ला कार्यसमितिसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया, आदिवासी जनजातिको अवस्था बुझ्नका लागि फेदिखोला, आँधिखोला गाँउपालिका र पुतलीबजार नगरपालिकाको अनुगमन गरी आदिवासी जनजाति लक्षित बजेट, भाषा संस्कृति, रोजगारी तथा उत्पादनको अवस्था लगायतका विषयमा अन्तरक्रिया सम्पन्न।
- २०७८।०६।०२ मा उदयपुर, कटारी न.पा. को घुर्मिमा आदिवासी जनजाति युवा भेला तथा छलफल एवं अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सम्पन्न।
- २०७८।०६।१० मा मोरङ्ग, बुढिगंगा गा.पा. ३ मा विराट राजवंशीलाई आदिवासी जनजातिमा सूचीकृत गर्ने मागका सम्बन्धमा सरोकारवालासँग छलफल कार्यक्रम सम्पन्न।
- २०७८।०८।०२ मा राष्ट्रिय जनगणना २०७८ सम्वन्धी सचेतनामूलक मातृभाषामा श्रव्यदृश्य सामाग्री विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण।
- २०७८।०८।१७-१९ मा आयोगको पञ्चबर्षीय रणनीतिक योजनामा सरोकारवाला समूहसँग व्यापक छलफल गरी राय सङ्कलन।
- २०७८।०८।२१ मा लैंगिक हिंसा विरुद्दको १६ दिने अभियान (२५ नोभेम्बर- १० डिसेम्बर) का अवसरमा मानव बेचबिखनले आदिवासी जनजाति महिलामा परेको असर सम्बन्धी अन्तरक्रिया कार्यक्रम ललितपुरमा सम्पन्न।

- २०७८।०९।१२-१६ मा सुनकोशी मरिण डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय परियोजना र सुनकोशी जलविद्युत-II बाट स्थानीय माझी लगायतका समुदायलाई परेको असर बारे समुदायले गरेको उजुरीका आधारमा स्थलगत अध्ययन गरी सरोकारबाला तथा सम्बन्धित निकायसँग छलफल सम्पन्न।सो सम्वन्धमा स्थानीय समुदायको मुआव्जा सम्वन्धी गुनासो सम्बोधन गरी दिन गृह मन्त्रालयलाई सिफारिस गरिएको ।
- २०७८।१०।२१ मा अर्थमन्त्री मा.जनार्दन शर्माको प्रमुख आतिथ्यतामा आयोगको प्रथम स्थापना दिवस तथा पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना सार्वजनिकीकरण कार्यक्रम सम्पन्न।
- २०७८।१२।०६ मा "आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास सम्वन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजनाको मस्यौदा प्रतिवेदन" र आसन्न स्थानीय निर्वाचनमा "आदिवासी जनजातिहरुको समानुपातिक सहभागिताको सुनिश्चितता" सम्बन्धमा आदिवासी जनजाती आयोग, आदिवासी जनजाती राष्ट्रिय उत्थान प्रतिष्ठान र थारु आयोगको सहकार्यमा अन्तरक्रिया कार्यक्रमको आयोजना।
- २०७८।१२।२९ मा राष्ट्रिय विकासमा आदिवासी जनजातिको योगदान जुटाउन उनीहरुको उत्पादन, ज्ञान, सिप आदिको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरी शसक्तीकरण गर्न आ.व. २०७९।८० को बजेट, नीति तथा कार्यक्रमको लागि अर्थ मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सबै प्रदेश सरकार र पालिकाहरुमा क्रियाकलाप सहितको कार्यक्रम सिफारिस।
- २०७९।०२।१० मा स्थानीय सरकारले आ.व. २०७९।८० को नीति तथा कार्यक्रममा समावेश गर्नुपर्ने आदिवासी जनजाति लक्षित आयोगबाट प्रस्तावित कार्यक्रम सम्बन्धमा आदिवासी जनजाति महासंघ र सरोकारबालासँग आयोगमा छलफल।
- २०७९।०२।२० मा गण्डकी प्रदेश, २०७९।०२।२४- प्रदेश नं. १, २०७९।०२।२९ मा लुम्बिनी प्रदेश र २०७९।०३।०४ मा बाग्मती प्रदेशमा स्थानीय तहका नवनिर्वाचित पालिका प्रमुख/अध्यक्षसँग आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रम र पालिकाहरुमा मातृभाषामा नागरिक वडापत्र लागू गर्ने लगायतका विषयमा प्रदेशस्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न। कार्यक्रममा प्रदेश तथा स्थानीय तहहरुले हालसम्म गरेका आदिवासी जनजाति लक्षित कार्यक्रम, उपलब्धि र आयोगले सिफारिस गरेका नीति तथा कार्यक्रममा आवश्यक बजेट, कार्यन्वयन कार्ययोजना लगायतका विषयमा छलफल गरी नीति कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि निर्देशन दिइयो ।
- २०७९।०३।०९ मा आदिवासी जनजाति समुदायको भौतिक-अभौतिक संस्कृतिको संरक्षण एवं संवर्द्धनका लागि जीवित संग्रहालय स्थापना र परिचालन सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रम सरोकारवाला संघ संस्थाका प्रतिनिधि र विज्ञहरुको सहभागितामा सम्पन्न।

- २०७९।०३।२६ मा आदिवासी जनजातिको अधिकार र भूमिका सम्बन्धमा आदिवासी जनजातिका विभिन्न जातीय संघ संस्थासँग आयोगमा बृहत अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न।
- २०७९।०३।३१ आदिवासी जनजाति आयोगको आ.व.२०७८।७९ मा सम्पन्न वार्षिक कार्यक्रमको समीक्षा र आ.व. २०७९।८० को बजेट तथा कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन रणनीति तर्जुमा कार्यक्रम सम्पन्न।

५.२.३ अनुगमन सम्बन्धी कार्यहरु

आ.व.२०७८/०७९ मा आयोगबाट सम्पन्न अनुगमन सम्बन्धी मुख्य मुख्य कार्यहरु निम्नानुसार रहेका छन।

- २०७८।०५।०९ मा फेदीखोला गाउँपालिका र २०७८।०५।१० गते आँधिखोला गाँउपालिका स्याङ्जामा लक्षित वर्गको लागि विनियोजित वजेट कार्यक्रमको अनुगमन सम्पन्न।
- २०७८।०८।२६-२०७८।०९।०१ मा आदिवासी जनजाति आयोगको टोलिबाट बुटवलमा जीवित संग्रहालय अनुगमन कार्य सम्पन्न।
- २०७८।०९।१२-१६ मा सुनकोशी मरिण डाइभर्सन बहुउद्धेश्यीय परियोजना र सुनकोशी-II जलविद्युत परियोजना प्रभावित समुदायको माग सम्बन्धमा स्थलगत अध्ययन तथा स्थानीय सरोकारवालाहरुसँग छलफल।
- २०७९।१।२५-३० मा स्थानीय तहको निर्वाचनमा आदिवासी जनजातिमैत्री र सबै नागरिकको लागि सहज रुपमा मतदानको अवस्था सम्बन्धमा अनुगमन।
- २०७९।१।२६ डडेलधुरा, परशुराम न.पा.१२, आमपानीमा २०३९ साल देखि सो स्थानमा बसोबास गर्ने स्थानको अनुगमन गरी राउटे समुदाय सम्वन्धी काम गर्ने राउटे विकास संघ, केन्द्रीय कार्यालयमा अन्तरक्रिया सम्पन्न।अन्तरक्रिया कार्यक्रममा स्थानीय राउटेहरुलाई विगतमा सरकारद्वारा वितरित जग्गा हाल साहु महाजनको ऋण चक्रमा परी गुमाउँदै गएको समस्या अवगत ।

५.२.४ अध्ययन तथा अनुसन्धान सम्बन्धी कार्यहरु

आदिवासी जनजाति ेन, २०७४ को दफा ७ (क), (घ) र (ङ) सँग सम्बन्धित आदिवासी जनजाति समुदायको सम्बन्धमा भएका नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन भए नभएको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी चाल्नु पर्ने कदम तथा गरिनु पर्ने सुधारका विषयमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने, दफा (ञ) सँग सम्वन्धित आदिवासी जनजाति समुदायको भाषा, लिपि, इतिहास, संस्कृति, परम्परा, साहित्य र कलाको अध्ययन अनुसन्धान गरी संरक्षण एवं विकासका कार्यक्रम तर्जुमा सहित नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने, दफा (ठ) सँग सम्बन्धित आदिवासी जनजाति समुदायको सम्बन्धमा नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गरी नेपाल सरकारलाई

कार्यान्वयनका लागि आवश्यक सिफारिस गर्ने वा सुझाव दिने, दफा (ण) सँग सम्बन्धित आदिवासी जनजाति समुदायको भौतिक तथा अभौतिक संस्कृति संरक्षण र संवर्द्धनका निम्ति जीवित संग्राहलयको स्थापना एवं परिचालनको सम्वन्धमा नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयका लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने र दफा (त) सँग सम्बन्धित आदिवासी जनजाति समुदायको उदगम स्थलको खोज अनुसन्धान गरी पुरातात्विक एवं ऐतिहासिक संरचना, वस्तु र स्थलको संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न विभिन्न शीर्षकमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने गराउने कार्य सम्पन्न गरिएको छ। यस आ.व. मा भए गरेका अध्ययन तथा अनुसन्धान सम्बन्धी कार्यहरु अनुसूची ११ मा उल्लेख छ।

५.३. आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रमहरु

आदिबासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ को दफा ७ को उपदफा (ङ) र (थ) अनुसार आदिवासी जनजाति समुदायसँग सम्बन्धित नीति तथा कार्यक्रम र आदिवासी जातजातिको हकहितको संरक्षण, संवर्द्धन र सशक्तीकरणका लागि नेपाल सरकार र अन्य संघ संस्थाहरुले संचालन गरेका कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयनको समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था छ। सोही बमोजिम आयोगले विभिन्न स्थानीय तह, प्रदेश र संघबाट सञ्चालन गरिएका कार्यक्रमहरु र नीतिगत व्यवस्था समेतको अनुगमन गर्ने कार्य गरेको छ ।

आ.व. २०७९/०८० को नीति तथा कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति लक्षित वजेट तथा कार्यक्रम समावेश गर्न २०७९।०२।२० मा गण्डकी प्रदेश, २०७९।०२।२४ मा प्रदेश न.१, २०७९।०२।२९ मा लुम्बिनी प्रदेश र २०७९।०३।४ मा बाग्मती प्रदेशमा स्थानीय निर्वाचन २०७९ बाट निर्वाचित जनप्रतिनिधिसँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न गरियो। कार्यक्रममा स्थानीय तहलाई बार्षिक योजना र बजेट निर्माण प्रक्रियामा आदिवासी जनजातिको सहभागिता सुनिश्चित गर्न र आदिवासी जनजाति लक्षित कार्यक्रम तर्जुमा सम्बन्धमा आयोगको सिफारिस कार्यान्वयन गर्न निर्देशन दिइयो।

सो विषयमा सबै प्रदेश एवं स्थानीय तहका प्रमुखलाई संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय मार्फत आदवासी जनजाति लक्षित योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न र आदिवासी जनजातिको सहभागिता सुनिश्चित गर्न पत्राचार गरियो।

आ.व.२०७८/०७९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरुमा आदिवासी जनजाति लक्षित कार्यक्रमहरु तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने प्रयास भएको देखिन्छ । वस्तुगत सूचक सहित आदिवासी जनजाति लक्षित बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने कार्यले अपेक्षित प्राथमिकता पाउन नसकेकोले यसका लागि सवै क्षेत्रको निरन्तर क्रियाशीलता आवश्यक छ ।

आयोगले सिफारिस गरेका आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रम अनुसूची १२ र आयोगको आर्थिक वर्ष २०७९।८० का लागि स्विकृत बजेट तथा कार्यक्रम अनुसूची १३ मा राखिएको छ।

परिच्छेद् ६
आयोगको बैठक तथा सहभागिता

६.१ आयोगको बैठकका महत्वपूर्ण निर्णयहरु
आ. व. २०७८।०७९ मा आयोगले आफ्नो काम कारवाही व्यवस्थित रुपमा संचालन गर्न विभिन्न मितिमा बैठक बसी निर्णयहरु गरेको छ। आयोगका महत्वपूर्ण निर्णयहरु अनुसूची १४ मा संलग्न छन्।

६.२ कर्मचारी बैठक
आयोगमा नियमित कर्मचारी बैठक बस्ने, कर्मचारीका गुनासो, समस्याहरु सुन्ने र सम्बोधन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। आवश्यकतानुसार पदाधिकारीहरुको विशेष उपस्थितिमा समेत बैठक बस्ने गरेको छ।

६.३ अन्य बैठक तथा कार्यक्रममा सहभागिता

- समय समयमा विभिन्न मन्त्रालय, आयोग र आदिवासी जनजाति संघ संस्थाबाट आयोजित विभिन्न कार्यक्रममा आयोगका पदाधिकारी र कर्मचारी सहभागी भई आयोगको प्रतिनिधित्व गर्दै आयोगका सरोकारका विषयहरु प्रस्तुत गर्ने गरिएको छ ।
- २०७९ असारमा आयोगका माननीय अध्यक्ष र नेपालका लागि UNESCO प्रतिनिधि Michael Croft बीच शिष्टाचार भेट तथा छलफल भयो । छलफलबाट संयुक्त राष्ट्रसंघले मनाउन तय गरेको आदिवासी जनजाति भाषा दशक (सन् २०२२-२०३२) को अवसरमा नेपालका आदीवासी जनजतिका भाषाको संरक्षण गर्दै आदिवासी जनजाति समुदायको समग्र विकासमा आदिवासी जनजाति आयोग र UNESCO बीच निरन्तर सहकार्य र सहयोग बढ्दै जाने विश्वास लिइएको छ ।

परिच्छेद् ७

उजुरी तथा गुनासो व्यवस्थापन

आ.व. २०७८/०७९ मा विभिन्न सञ्चार माध्यममा प्रकाशित समाचारहरु, टेलिफोन लगायतका संचार माध्यमहरु तथा पत्रबाट प्राप्त उजुरी तथा गुनासामा आदिवासी जनजातिको हक हित र अधिकार हनन् भएको भन्ने जानकारी प्राप्त भएको आधारमा आयोगले त्यस्ता घटनाका विषयमा जानकारी लिने, अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने, अनुगमन गर्ने र सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्ने कार्य गर्दै आएको छ। आ.व. ०७८।७९ मा प्राप्त उजुरी तथा गुनासाहरुलाई सम्बोधन गर्ने क्रममा आयोगबाट भए गरेका मुख्य-मुख्य कार्यहरु निम्नानुसार छन् ।

- २०७८।०९।१२-१६ मा सुनकोशी मरिण डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना र सुनकोशी-॥ जलविद्युत परियोजना प्रभावित समुदायका गुनासो सम्बन्धमा स्थलगत छलफल र अध्ययन गरिएको ।
- २०७८।१०।०५ मा सुनकोशी मरिण डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना कार्यान्वयन गर्नु पूर्व स्थानीय समुदायलाई पर्न सक्ने प्रभाव, क्षतिपूर्ति, मुआव्जा निर्धारण जस्ता विषयमा पर्याप्त छलफल तथा सूचना प्रवाह नगरेको भनी माझी लगायतका स्थानीय समुदायले आयोग समक्ष पेश गरेको गुनासो सम्बन्धमा आयोजनालाई लिखित धारणा सहित आयोगमा उपस्थित गराइ पुनः छलफल गरिएको ।
- २०७८।१२।१८-२२ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कुसुमखोला क्षेत्रका चेपाङ बस्ती लगायत आदिवासी जनजातिको घर, टहरा जलाएको घटनाको प्रत्यक्ष अनुगमन, सरोकारवालासँग छलफल र विस्थापित परिवारलाई तत्कालीन र दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्न गृह मन्त्रीलाई सिफारिससाथ ध्यानाकर्षण गराएको ।

परिच्छेद् ८
समस्या र चुनौती

८.१. नीतिगत समस्या तथा चुनौती

- आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ को दफा ७(ड) मा आदिवासी जनजाति समुदायको हक तथा अधिकार उल्लङ्घन भएको अवस्थामा उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति वा संस्था विरुद्ध उजुरी लिई सो उपर छानबिन तथा तहकिकात गर्न सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्ने व्यवस्था छ। आयोगलाई उजुरी संकलन गर्ने र संकलित उजुरीलाई सिफारिस गर्ने सामान्य अधिकार मात्र भएको र छानबिन तथा तहकिकात गर्ने अधिकार नभएर सिफारिस मात्र गर्ने व्यवस्थाले; प्राप्त उजुरी उपर प्रारम्भिक अध्ययन-अनुसन्धान गरी आयोगबाट सिफारिस भए पनि छानबिन, तहकिकात र कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई जिम्मेवार बनाउन चुनौती रहेको छ। उजुरी उपरको सिफारिस कार्यान्वयन गर्न कानूनी र संस्थागत स्पष्टता पार्नु अर्को चुनौती रहेको छ ।
- आदिवासी जनजातिका भाषा, संस्कृति, भेष-भूषा, रीतिरिवाज, चालचलन आदिमा बहुलता र विविधता रहेको छ। उक्त विविधताको मर्म अनुसार कार्य सम्पादन गर्न आवश्यक विषयगत विशेषज्ञता भएका दक्ष मानव संसाधन पर्याप्त नहुँदा आयोगको निर्धारित कार्यक्षेत्र बमोजिमको कार्य सम्पादन गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नु ।
- अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सम्बन्धी महासन्धि नं. १६९(ILO-169), आदिवासी अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्र र जैविक विविधता सम्बन्धी महासन्धिलाई नेपाल सरकारले अनुमोदन गरेकोले आदिवासी जनजातिको अधिकारलाई कार्यान्वयन गर्न आदिवासी जनजाति आयोगको पञ्च बर्षीय रणनीतिक योजना (२०७८-०८३) र आयोगले तर्जुमा गरेको आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजना, २०७९ यथाशिघ्र स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्नु।
- आदिवासी जनजातिका भाषा, लिपि, शिक्षा, धर्म, संस्कृति, प्रथा र परम्परा सम्बन्धी एकीकृत राष्ट्रिय नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु गराउनु।

८.१.१ संस्थागत समस्या तथा चुनौती

- आयोगको भवन तथा पर्याप्त भौतिक पूर्वाधार नहुँदा दैनिक प्रशासनिक कामकाज गर्न, अभिलेख व्यवस्थापन गर्न, कर्मचारीलाई उपयुक्त कार्य वातावरण सिर्जना गर्नु चुनौती रहेको छ ।
- आदिवासी जनजाति समुदायको पहुँचमा रही सेवा प्रवाह गर्न आयोगको प्रदेशस्तरीय कार्यालय स्थापना गरी आयोगबाट प्रस्तावित संगठन संरचना स्वीकृत गराई लागू गर्नु ।

८.१.२ कार्यक्रम र बजेट सम्बन्धी समस्या तथा चुनौती

- आयोगको वार्षिक बजेटमा कार्यक्रम खर्च शीर्षकमा पर्याप्त बजेटको व्यवस्था नहुँदा अपेक्षित लक्ष्य तथा उद्देश्य पूरा गर्ने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु।

८.१.३ अन्य समस्या तथा चुनौती

- आदिवासी जनजाति समुदायको हक हित र अधिकारको संरक्षण तथा संवर्द्धनका कार्यक्रमलाई सरकारका तीनै तहमा नीतिगत एवं संस्थागत आन्तरिकीकरण गर्न, सरकारी तथा गैरसरकारी तवरबाट हुने आदिवासी जनजाति समुदाय लक्षित कार्यक्रममा एकरुपता ल्याउन नीतिगत र कार्यक्रमगत समन्वय गर्नु ।
- राउटे, कुसुण्डा लगायतका लोपोन्मुख र अति सिमान्तकृत आदिवासी जनजाति समुदायलाई सामाजिकीकरण गरी उनीहरुको गास, वास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारी लगायत मानवोचित व्यवस्थापन गर्नु।

परिच्छेद् ९

सिफारिस

१	सिन्धुली र रामेछाप जिल्लामा सञ्चालित सुनकोशी-मरिण डाइभर्सन बहुउद्धेश्यीय परियोजना र सुनकोशी-॥ जल विद्युत परियोजना प्रभावित रामेछाप जिल्लाका माझी लगायतका स्थानीय समुदायको गुनासो सम्बन्धमा स्थलगत अध्ययन गर्दा उनीहरुको सामाजिक, सांस्कृतिक र धार्मिक स्थलको संरक्षण र उचित मुआब्जा लगायतका मागहरु सम्बोधन भएको नपाइएकोले सरकारले सरोकारवालाहरुसँग छलफल गरी जायज मागहरु पूरा गर्नु पर्ने र यस प्रकारका विकास निर्माण सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा परियोजना प्रभावित स्थानीय समुदायको स्थानान्तरण गर्नु पर्ने भएमा "स्वतन्त्र र सुसूचित मन्जुरी" लिने व्यवस्था गर्ने ।
२	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कुसुमखोला क्षेत्रका चेपाङ बस्ती लगायत आदिवासी जनजातिको घर, टहरा जलाएकोमा आयोगबाट अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार गरी विस्थापित परिवारलाई तत्कालीन एवं दीर्घकालीन व्यवस्थापनका सम्बन्धमा गृहमन्त्रीलाई गरिएको सिफारिस कार्यान्वयन गर्नु पर्ने र यस्ता निकुञ्ज भित्र परेका वस्तीमा वसोवास गर्ने जनताको सर्वपक्षीय समस्याहरुको दीर्घकालीन समाधान गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
३	आदिवासी जनजाति समुदायको भौतिक, अभौतिक संस्कृति संरक्षण एवं सम्वर्द्धनका लागि संघीय स्तरमा १ र प्रादेशिक स्तरमा ७ वटा खुल्ला जीवन्त सङ्ग्रहालय (Open Air Living Museum) स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने र सम्भाव्य जिल्ला एवं पालिकामा परम्परागत मौलिक गाउँलाई नमूना सांस्कृतिक सम्पदा गाउँ (Model Cultural Heritage Village) को रुपमा संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित निकायले तत्काल कार्यक्रम प्रारम्भ गर्ने।
४	नेपालले सन् २०१० मा अनुमोदन गरेको अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण महासन्धि (२००३) कार्यान्वयन गर्न संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय मार्फत आदिवासी जनजाति समुदायका अमूर्त (अभौतिक) सांस्कृतिक सम्पदाहरु युनेस्कोमा सूचीकरण गर्ने प्रक्रिया तत्काल प्रारम्भ गर्ने ।
५	आदिवासी जनजातिको परम्परागत संस्कृतिमा आधारित पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक नीति र कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
६	सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष पेश गरिएको आयोगको प्रतिवेदन उपर ढिलो गरी छलफल तथा निर्देशन हुँदा सिफारिस कार्यान्वयनमा ढिलाई भएर यसको औचित्य समेत समाप्त हुने देखिएकोले सिफारिसलाई समयमै कार्यान्वयनमा लैजान आयोगको प्रतिवेदन प्रतिनिधि सभामा प्राप्त भएको ३ महिना भित्र महिला तथा सामाजिक समितिबाट छलफल गरी सम्बन्धित निकायहरुलाई निर्देशन दिई सक्नु पर्ने र सम्बन्धित निकायले निर्देशन प्राप्त भएको बढीमा ६ महिना भित्र सिफारिस कार्यान्वयनको प्रारम्भिक कारवाही शुरु गरिसक्नु पर्ने।

७	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट आदिवासी जनजाति लक्षित कार्यक्रम सम्पादन गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, प्रदेशका सामाजिक विकास मन्त्रालय र स्थानीय तहमा आदिवासी जनजाति समन्वय शाखा रहने गरी संगठन संरचना पुनर्गठन गरी आवश्यक निर्देशिका बनाउनु पर्ने।
८	आयोगको संगठन संरचना O & M स्वीकृतिका लागि संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा पठाइएको आयोगको सिफारिस बमोजिम संविधान र कानूनले निर्दिष्ट गरेको कार्य सम्पादन गर्न र आयोगलाई कार्यमुखी बनाउनु पर्ने भएकाले प्रदेश स्तरीय कार्यालय समेत खोल्ने गरी नयाँ संगठन संरचना स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्ने।
९	समावेशीकरण एवं आरक्षणको अवसर पहुँचवाला, निश्चित वर्ग, लिङ्ग, जातजाति र समुदाय विशेषले मात्र उपभोग गरिरहेको वर्तमान अवस्थामा यसलाई प्रभावकारी बनाउन राज्यका सबै अङ्ग र निकायमा सूचीकृत सबै आदिवासी जनजाति समुदाय एवं त्यस भित्रका सबै समूह (लोपोन्मुख, अति सिमान्तकृत, सिमान्तकृत, सुविधा वन्चित र उन्नत समूह) का सामाजिक तथा आर्थिक रुपमा पछाडि परेका समुदायको समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्व सुनिश्चत हुने गरी समावेशीकरण एवं आरक्षण सम्बन्धी वर्तमान नीतिको पुनरावलोकन हुनु पर्ने। एकै व्यक्तिले पटक-पटक आरक्षणको सुविधा उपभोग गर्ने अवस्थाको अन्त्य गरी एक पटक तथा महिलाले जन्म र विवाह दुवै आधारमा देहेरे सुविधा पाउने अवस्थाको अन्त्य गर्ने।
१०	नेपाल सरकारले आदिवासी जनजातिको सरोकार रहने नीति तर्जुमा गर्दा आदिवासी जनजाति आयोगको संलग्नता अनिवार्य गराउने व्यवस्था गर्ने।
११	आदिवासी जनजाति आयोगले तयार गरेको "**आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजना, २०७९**" नेपाल सरकारले स्वीकृत गरी तत्काल कार्यान्वयन गरिनु पर्ने।
१२	आदिवासी जनजातिको स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकार सुनिश्चित गर्न स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा आवश्यक संशोधन गरी विशेष, संरक्षित र स्वायत्त क्षेत्र निर्धारण गरी उनीहरुको पुर्ख्यौली थातथलोमा गरिने विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा स्थानान्तरण गर्नु पर्ने भएमा "स्वतन्त्र र सुसूचित मञ्जुरी" लिने व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने।
१३	आदिवासी जनजाति लक्षित आर्थिक, शैक्षिक, सामाजिक, सांस्कृतिक एवं धार्मिक क्रियाकलाप तथा विकास आयोजना सम्बन्धी कार्यहरुमा उनीहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।
१४	समन्यायिक प्रणाली र न्यायको अधिकार सुनिश्चित गर्न प्रथाजनित कानून, संस्था तथा न्याय प्रणालीको अध्ययन गरी प्रचलित कानूनमा समायोजन गर्ने।
१५	आदिवासी जनजातिको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न सरकारका सबै तहका निर्णय प्रक्रियामा सम्बन्धित आदिवासी जनजातिको परम्परागत संस्थाको प्रतिनिधित्व गराउन मौजुदा कानूनको संशोधन गर्ने र परम्परागत संस्थाको सुदृढीकरण गर्ने।
१६	आदिवासी जनजातिको अस्तित्व, पहिचान र सर्वाङ्गिण विकासको लागि उनीहरुले परम्परागत रुपले भोगी चर्ची आएको भूमि माथिको स्वामित्व प्रत्याभूत गर्न भूमिको पहिचान, भूमिसम्बन्धी कानूनको पुनरावलोकन, वर्तमान भूमिसम्बन्धी कानूनहरुमा संशोधन (भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१,

	भू-उपयोग ऐन, २०७६, भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९), स्वामित्व छुटेका भूमिहरुको नापी नक्शा र स्वामित्व प्रदान गर्ने। भूमि एवं प्रकृतिसँगको धार्मिक र सांस्कृतिक सम्बन्धलाई प्रवर्द्धन गर्न उनीहरुको सहकार्य र सहभागितामा सम्वन्धित क्षेत्रको प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन, संरक्षण, दिगो विकास र लाभांशको समन्यायिक वितरण हुने व्यवस्था गर्ने।
१७	आदिवासी जनजातिका परम्परागत ज्ञान, सीपमा आधारित आर्थिक क्रियाकलापलाई कानूनी तथा नीतिगत रुपमा संरक्षण गर्दै उनीहरुलाई आर्थिक रुपमा आत्मनिर्भर बनाउन आयमूलक कार्यक्रम संचालन गरी परम्परागत पेशा–व्यवसायको आधुनिकीकरण, व्यवसायीकरण र बजारीकरण गर्न संस्थागत व्यवस्था गर्ने। परम्परागत पेशा व्यवसाय र उद्यमशीलताको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन तथा परम्परागत व्यवसायिक समूह गठन र सञ्चालनको व्यवस्था गर्ने।
१८	आदिवासी जनजातिको पेशा र रोजगारीलाई सुनिश्चित र मर्यादित बनाउन कानूनी र नीतिगत सुधार गर्नुका साथै आवश्यक संयन्त्र निर्माण तथा आदिवासी जनजाति समुदाय लक्षित रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
१९	आदिवासी जनजातिलाई मातृभाषाको माध्यमबाट आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्न संस्कृतिमैत्री पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्री निर्माण गरी आधारभूत तहमा मातृभाषा शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गर्ने र उच्च तथा प्राविधिक शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्न छात्रवृत्ति, कोटा वृद्धि, प्रोत्साहन भत्ता, छात्रबास सुविधा, शैक्षिक ऋण आदि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
२०	आदिवासी जनजाति समुदायको भाषा, संस्कृति र परम्परागत ज्ञान-सीपको संरक्षण एवं प्रवद्धनको लागि 'आदिवासी जनजाति विश्वविद्यालय' (**Indigenous Nationalities University**) स्थापनाको तयारी स्वरुप तत्काल त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत 'आदिवासी जनजाति अध्ययन संस्थान' **(Institute of Indigenous Peples Studies)** सञ्चालनमा ल्याउनु पर्ने।
२१	आदिवासी जनजातिलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रत्याभूत गर्न निशुल्क स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम र परम्परागत उपचार विधिको प्रर्वद्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
२२	विपन्न आदिवासी जनजातिको सामाजिक सुरक्षाको हक सुनिश्चित गर्न विशिष्ट आवश्यकता पहिचान गरी प्रगतिशील सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था विस्तार गर्ने।
२३	सीमा क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी जनजाति समुदायलाई सीमा आवागमनमा परेको समस्याको विषयमा अध्ययन गरी सरल रुपमा आवत जावतको लागि कुटनीतिक पहल गर्ने।
२४	आदिवासी जनजाति महिलाको पहिचानलाई सम्मान गर्दै सामाजिक तथा आर्थिक रुपमा सशक्तीकरण गर्ने तथा आदिवासी जनजाति बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक र सामाजिक विकासको वातावरण सुनिश्चित गर्ने र अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजातिको पहिचान र सम्मानलाई प्रत्याभूत गर्दै आवश्यकता अनुसार सामाजिक संरक्षण गर्न नीति तथा कानून तर्जुमा र संशोधन गरी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने। सार्वजनिक तथा निजी सेवा प्रवाहलाई अपाङ्ग मैत्री बनाउने।
२५	राष्ट्रिय विकासमा आदिवासी जनजातिको योगदान जुटाउन उनीहरुको उत्पादन, ज्ञान, सिप आदिको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरी सशक्तीकरण गर्न आ.व. २०७९/०८० को वजेट, नीति र

	कार्यक्रमको लागि संघीय अर्थ मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सबै प्रदेश र सबै पालिकामा सिफारिस गरिएका कार्यक्रम र क्रियाकलापहरु सिघ्र र प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्ने। (अनुसूची-१२)
२६	आदिवासी जनजातिका परम्परागत ज्ञान सीप समेतमा आधारित रोजगारमूलक उत्पादन कार्य गर्ने गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विकास खर्चमा विनियोजित रकमको आदिवासी जनजातिको जनसंख्याको प्रतिशतको अनुपातमा कम्तिमा एक तिहाई रकम उत्पादनमा आधारित (Output Based) अनुदान दिने र एक तिहाई रकम उत्पादनशील रोजगारी प्रदान गर्ने कार्यमा अनिवार्य रुपमा विनियोजन गर्ने व्यवस्था मिलाउने।
२७	आदिवासी जनजाति समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्थानीय तथा घरेलु वस्तुको व्यवसायिक उत्पादन र प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय सामूदायिक सहकारी मार्फत सामुहिक ट्रेडमार्क र ब्रान्डिङ्गको व्यवस्था गर्ने । स्थानीय उत्पादनलाई प्रोत्साहन गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार मार्फत आवश्यक कार्यक्रम र पर्याप्त बजेट व्यवस्था गर्दै उत्पादित वस्तुहरुलाई आवद्ध केन्द्रीय सहकारी संस्था मार्फत बजारीकरण गरी विक्री गर्ने व्यवस्था मिलाउने।
२८	स्थानीय तहको अधिकांश बजेट, आधुनिक यन्त्र र औजारको प्रयोग गरी सार्वजनिक निर्माणमा खर्च हुँदा स्थानीय आदिवासी जनजाति लगायतका विपन्न जनताको जीविकोपार्जनका लागि खर्च हुनुपर्ने रकम सदुपयोग हुन नसकी उनीहरुको रोजगारीको अवसर गुमेको, व्यापक मात्रामा वातावरण विनाश भएको, खेत बारीको उर्वर माटो पुरिएर उत्पादनमा ह्रास भई उनीहरु वसाँइ सर्न वा विदेशिन बाध्य हुनु परेकोले विकासको ढाँचा परिवर्तन गरी स्थानीय स्तरमा अनावश्यक ठूला यान्त्रिक प्रविधिको प्रयोगमा सङ्कुचन गरी परम्परागत श्रममूलक विधिबाट स्थानीय साधन श्रोतको उपयोग गरी सार्वजनिक निर्माण कार्य सम्पन्न हुने व्यवस्था मिलाई विकासमा स्थानीय साधन श्रोतको परिचालन गर्न स्थानीय तहले आवश्यक कार्यक्रम र बजेट व्यवस्थापन गर्ने।

परिच्छेद १०
भावी कार्यदिशा

१०.१ आदिवासी जनजाति समुदायको समग्र स्थितिको अध्ययन र राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रमको तर्जुमा गर्ने;

- आदिवासी जनजाति सम्बन्धी प्रकाशित सामग्रीको सङ्कलन गर्ने,
- सङ्कलित सामग्रीको विधागत रुपमा समीक्षा गर्ने,
- समीक्षा प्रतिवेदनका आधारमा विधागत र विषयगत रुपमा अध्ययन गर्ने,
- सुधारका लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- आदिवासी जनजातिको अभिलेख निर्माण गर्ने,
- आदिवासी जनजातिको अधिकारका लागि भएका प्रयासको अध्ययन गरी अभिलेखीकरण गर्ने र
- आदिवासी जनजाति राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गर्ने ।

१०.२ आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण र संवर्द्धन सम्बन्धमा विद्यमान कानून,नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने र नयाँ कानून निर्माण तथा मौजुदा कानूनको परिमार्जनका लागि सिफारिस गर्ने;

- आदिवासी जनजातिसँग सरोकार राख्ने कानूनको पहिचान गर्ने,
- कानूनको अध्ययन गरी सुधारको क्षेत्र र सम्बोधन हुन नसकेका आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित विषय पहिचान गर्ने,
- कानूनमा गर्नुपर्ने सुधारका विषय र थप नीतिगत सम्बोधन गर्नुपर्ने विषय नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित मन्त्रालयगत र निकायगत तथा दातृ निकायबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरूको पहिचान गर्ने,
- पहिचान भएका कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्षको अध्ययन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने,
- आदिवासी जनजातीसँग सम्बन्धित कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि आवश्यक संरचनाको अवस्था अध्ययन गर्ने,
- कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन दिने,
- आदिवासी जनजातिका लागि व्यवस्था भएको आरक्षणको अवस्थाको अध्ययन र विश्लेषण गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूको अध्ययन गर्ने।

१०.३ आर्थिक, सामाजिक विकास र सशक्तिकरणको लागि विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने;

- परम्परागत प्रथा, ज्ञान, कला, सीपलाई संरक्षण संवर्द्धन गर्ने तथा सामाजिक, आर्थिक र भाषिक लगायतका विषयमा विशेष नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी छलफल, गोष्ठी तथा अन्तरक्रिया सञ्चालन गर्ने,
- आदिवासी जनजातिको सांस्कृतिक सम्पदामा आधारित पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने,
- प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका कार्यालयमा आदिवासी जनजाति भाषामा नागरिक वडापत्र तयार गरी लागू गर्न सम्बन्धित पक्षहरूसँग छलफल कार्यक्रम आयोजना गर्ने,

- आदिवासी जनजातिले परापूर्व काल देखि वैयक्तिक र सामूहिक रुपमा भोगचलन गर्दै आएको भूमि, भू-क्षेत्रको स्वामित्व र नियन्त्रण स्थापित गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने,
- आदिवासी जनजातिको भूमिमा सञ्चालन हुने परियोजनामा उनीहरूको हिस्सेदारी एवं स्वतन्त्र र अग्रिम सुसूचीत मञ्जुरीको सुनिश्चितताको अध्ययन गर्ने र
- आदिवासी जनजातिको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विकासका लागि विशेष, स्वायत्त र संरक्षित क्षेत्र निर्धारणका लागि अध्ययन गर्ने ।

१०.४ आदिवासी जनजाति समुदायको भौतिक तथा अभौतिक संस्कृति जगेर्ना र प्रवर्द्धन गर्ने;

- आदिवासी जनजाति समुदायको भौतिक र अभौतिक संस्कृतिको पहिचान गरी वर्गीकरण गर्ने,
- आदिवासी जनजातिको पुर्ख्यौली उद्गम स्थलको पहिचान गर्ने,
- आदिवासी जनजातिको जीवित सङ्ग्रहालय स्थापनाको लागि अध्ययन गर्ने,
- आदिवासी जनजातिको भौतिक तथा सांस्कृतिक डिजिटल पोर्टल तयार गर्ने,
- सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण महासन्धी २००३ कार्यान्वयन सम्बन्धमा अनुगमन तथा सम्बन्धित निकायसँग छलफल गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा आदिवासी जनजाति समुदायको सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धनका कार्यक्रम अघि बढाउने र
- विद्यालय तथा विश्वविद्यालयका पाठ्यक्रम/पाठ्यपुस्तकमा आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित सम्पदाका विषयवस्तु समावेश गराउनका लागि पहिचान गर्ने।

१०.५ आदिवासी जनजातिको मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने;

- मानव अधिकार सम्बन्धी नेपाल पक्ष भएका आदिवासी जनजाति सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, सम्झौताहरूको दायित्व कार्यान्वयनको अध्ययन गर्ने,
- आदिवासी जनजातिसँग सम्वन्धित विवरण सङ्कलन गर्ने,
- आदिवासी जनजाति समुदायको अधिकार उलङ्घन सम्बन्धमा उजुरी सङ्कलन तथा अनुगमन गरी सम्बन्धित निकायमा कारवाहीका लागि सिफारिस गर्ने र
- आदिवासी जनजाति समुदायको अधिकार उलङ्घन सम्बन्धमा मानव अधिकार आयोग लगायत अन्य आयोगसँग सहकार्य गर्ने।

१०.६ आयोगको सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने;

- आयोगद्वारा नेपाल सरकार र सम्बन्धित निकायलाई दिइएको सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने ।

१०.७ आयोगको संस्थागत विकास गर्ने;

- स्थानीय तह र जातीय तथा परम्परागत संघ संस्थासँग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गरी सबै स्थानीय तहसम्म आयोगको सम्पर्क स्थापना गर्ने,
- आयोगमा कार्यरत जनशक्तिहरूका लागि तालिम तथा प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरी क्षमता विकास गर्ने,
- आयोगको आफ्नै भवन निर्माणका लागि पहल गर्ने,
- आयोगको प्रादेशिक सम्पर्क कार्यालय स्थापना गर्ने र
- अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव र असल अभ्यास आदान प्रदान गर्ने।

परिच्छेद ११
सिफारिस र कार्यान्वयनको अवस्था

आ.व. ०७७।७८ को वार्षिक प्रतिवेदनको सिफारिस र कार्यान्वयनको अवस्था

क्र.सं.	सिफारिसहरु	जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयनको अवस्था
१.	समावेशी चरित्रको राष्ट्रिय सभामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित नगरिएकोले संविधान तथा सम्बन्धित कानूनको संशोधन गरी प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गराउने ।	संघीय संसद र निर्वाचन आयोग	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
२.	व्यवस्थापिकामा सांसदको निर्वाचन तथा छनौट (कार्यपालिका, न्यायपालिका, संवैधानिक निकाय र राजदूतहरुको सिफारिस) मा आदिवासी जनजातिको समानुपातिक प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गराउन संविधानको संशोधन र कानूनको निर्माण गर्ने ।	संघीय संसद् र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
३	प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभामा समानुपातिक उम्मेदवारको बन्द सूचीमा आदिवासी जनजाति प्रतिनिधि अनिवार्यताको साथै उम्मेदवारहरुको प्रथामिकताक्रम निर्धारणमा नै आदिवासी जनजाति जनसंख्या अनुपातको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित हुने गरी प्रथामिकता क्रम निर्धारण गर्ने कानूनी प्रबन्ध मिलाउने ।	संसद् कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय र निर्वाचन आयोग	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
४.	संविधानको धारा २२२ र २२३ अनुसार गठन हुने गाउँसभा र नगरसभामा आदिवासी जनजातिको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्न हरेक वडामा महिला सहित २ सदस्य आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न र जिल्ला समन्वय समितिमा प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न संविधान संशोधन गरी कानून निर्माण गर्नुपर्ने ।	संसद् कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय र निर्वाचन आयोग	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
५	संविधानको धारा ३२ अनुसार मातृभाषामा शिक्षा, सरकारी कामकाजको माध्यम भाषा र सूचना प्राप्त गर्ने आदिवासी जनजातिको अधिकार कार्यान्वयन गरी आदिवासी जनजातिलाई मातृभाषाको हक दिलाउने ।	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, स्थानीय तह	निरन्तर कार्यान्वयन भइरहेको

६	संविधानको धारा ५६(६) ले व्यवस्था गरेको संघीय कानून बमोजिम आदिवासी जनजातिको सामाजिक सांस्कृतिक संरक्षण, विशेष, संरक्षित, स्वायत्त क्षेत्र हालसम्म व्यवस्था नभएकोले यथासिघ्र कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गराउने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
७.	आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ को दफा ७ मा व्यवस्था भएको आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार संवैधानिक आयोगको जस्तो नभई सरकारी निकायको जस्तो भएकोले अधिकार सम्पन्न गराउन आदिवासी जनजातिको अधिकार संरक्षणको लागि उजुरी लिने, अनुसन्धान गर्ने र सम्बन्धित अड्डा अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने आयोगलाई अधिकार हुने गरी हालको कानूनमा भएको व्यवस्था संशोधन गर्ने ।	संघीय संसद् र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
८.	आदिवासी जनजाति आयोग ऐन २०७४ को दफा १८ अनुसार आयोगको संगठनात्मक संरचना आयोगले तयार तथा संशोधन गरे अनुसार हुने गरी आयोगको सहमतिमा विशिष्ट श्रेणीको कर्मचारी सरकारले पठाउने र अन्य कर्मचारी आवश्यकता अनुसार आयोग आफैले नियुक्त गर्ने गरी विद्यमान ऐन संशोधन गर्ने ।	संघीय संसद् र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, आयोग	O &M तयार गरी संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा पठाइएको
९.	अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सम्बन्धी महासन्धि (आइ.एल.ओ.) नं १६९, आदिवासी अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र, जैवीक विविधता सम्बन्धी महासन्धि लगायतले व्यवस्था गरेको आदिवासी जनजातिको अधिकारलाई कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कानून र कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।	नेपाल सरकार	आदिवासी जनजाती अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजना, २०७९ तर्जुमा भई राय लिई स्वीकृतिको चरणमा रहेको ।
१०	उदयपुर, धनकुटा, खोटाङ, सुनसरी र भोजपुरको सिमानामा अवस्थित किराँती समुदायको धार्मिक तथा साँस्कृतिक प्रतीक खुवालुङ लगायतका आदिवासी जनजातिका सांस्कृतिक सम्पदालाई अवरोध होइन विकाशको रुपमा लिई साँस्कृतिक, धार्मिक	संघीय संसद् र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको

	तथा पर्यटकीय विकास गर्न कानूनको निर्माण गर्ने ।		
११	पुस्तौं पुस्तादेखि अर्काको भनिएको ऐलानी जग्गामा बस्दै आएका र जग्गा धनीबाट विभिन्न प्रकारको यातना खेपिरहेका रौतहट जिल्ला, चन्द्रपुर नगरपालिका वडा नं २ मा अवस्थित दनुवारहरु जस्ता देशभरका भूमिहीन आदिवासी जनजाति समुदायलाई आवासको लागि भूमिको व्यवस्था गर्ने ।	भूमि व्यवस्था तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, भूमि आयोग	हाल सम्म समस्या समाधान नभएको
१२	उदयपुर जिल्लाको बेलका नगरपालिकाको कोशी टप्पुका आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायले प्रयोग गर्दै आएको जग्गा सरकारले उनिहरुको मञ्जुरी विना व्यापारिक संस्थालाई लामो समयको लागि भाडामा दिने निर्णयले आदिवासी जनजातिको "स्वतन्त्र, पूर्व सुसूचित र सहमतिको अधिकार "हनन् भएकोले सम्झौता रद्ध गरी समुदायको सहमति अनुसार गर्ने ।	नेपाल सरकार	भाडामा दिने निर्णय आदिवासी जनजाति आयोगको सिफारिस अनुसार बदर भएको
१३	आदिवासी जनजातिको परम्परागत संस्था (गुठी, बड्घर, भेजा आदि) लाई मान्यता नदिदा परम्परागत संस्थाको लोप भई आदिवासी जनजातिको पहिचान संकटमा परेकोले यी संस्थाको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने कानून बनाउने ।	संघीय संसद् र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
१४	घरेलु मदिरा जस्ता आदिवासी जनजातिको परम्परागत ज्ञान र सीपबाट गरिएको उत्पादनलाई व्यवसायिक बनाई बजारीकरण गर्न सम्बन्धित कानूनको संसोधन र आवश्यक कानूनको तर्जुमा गर्ने ।	संघीय संसद् र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
१५	विकास र उद्योगको नाममा आदिवासी जनजातिको ऐतिहासिक भूमिलाई स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति बिना राज्यले लोकमार्ग, हाइड्रोपावर र सार्वजनिक भवन जस्ता पूर्वाधार निर्माण गरी आदिवासी जनजातिलाई विस्थापित गरेकोले यस्तो कार्यलाई तुरुन्तै रोकी उनीहरुको अधिकार सुनिश्चित गर्न आवश्यक कानून निर्माण गर्ने ।		हालसम्म कार्यान्वयन नभएको

१६	राउटे, कुसुण्डा लगायत लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिलाई निःशुल्क स्वास्थ्य, शिक्षा र रोजगारीको व्यवस्था सुनिश्चित गरी उनीहरुलाई संरक्षण गर्ने ।	नेपाल सरकार	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
१७	आदिवासी जनजाति आयोगको पदाधिकारीको नियुक्ति, कार्यबाही र आवश्यक कार्य संवैधानिक परिषद्बाट हुने र परिषद्को अध्यक्ष प्रधानमन्त्री हुने संवैधानिक व्यवस्था भएकोले आयोग र सरकारको सम्पर्क कार्यालय प्रधानमन्त्रीको कार्यालयमा हुने व्यवस्था गर्ने ।	नेपाल सरकार	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
१८	आदिवासी जनजाति सम्बन्धी अध्ययनको लागि विद्यालयदेखि विश्व विद्यालयसम्म पाठ्यक्रम तयार गरी लागु गर्ने ।	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
१९	विगतमा सबै तहका सरकारले कूल वजेटको ३५ प्रतिशत बजेट लक्षित समुदायलाई छुट्याउने व्यवस्था हाल कार्यन्वयनमा नभएको र उक्त वजेट लक्षित समुदायको उत्थानका लागि आवश्यक हुने भएकोले त्यसलाई निरन्तरता दिने ।	अर्थ मन्त्रालय	हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
२०	चाँड पर्वको विदा सबै समुदायलाई समान बनाउन आफ्नो आफ्नो पर्वमा मात्रै विदा दिने ।	गृह मन्त्रालय	कार्यान्वयन नभएको
२१	आदिवासी जनजाति पहिचानको प्रमाणीकरण आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानले मात्रै गर्न पाउने गरी आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।		हालसम्म कार्यान्वयन नभएको
२२	आदिवासी जनजाति पहिचान र संरक्षणको लागि केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय तहमा संग्राहलयको व्यवस्था गर्ने ।	केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय तह	केही स्थानमा जातिगत संग्रहालयको स्थापना भएको

अनुसूची १

सूचीकृत आदिवासी जनजाति समुदायके जनसंख्या, मातृभाषा, मुख्य बसोबास क्षेत्र र समूह

वर्गीकरण	क्र.सं.	आदिवासी जनजाति	जनसंख्या	मातृभाषा	प्रमुख बसोबास क्षेत्र	समूह
हिमाली क्षेत्रका आदिवासी जनजातिहरु	१	छैरेतन	अज्ञात	-	-	सुविधा वञ्चित
	२	डोल्पो	४,१०७	१,६६७	डोल्पा	सिमान्तकृत
	३	ताङ्बे			मनाङ	सुविधा वञ्चित
	४	तोप्केगोला	१,५२३		ताप्लेजुङ्ग र संखुवासभा	सिमान्तकृत
	५	थुदाम			ताप्लेजुङ	अति सिमान्तकृत
	६	थकाली	१३,२१५	५,२४२	मुस्ताङ	उन्नत
	७	तीनगाउँले थकाली			मुस्ताङ	सुविधा बञ्चित
	८	बाह्रगाउँले			मुस्ताङ	सुविधा बञ्चित
	९	मार्फाली थकाली			मुस्ताङ	सुविधा बञ्चित
	१०	वालुङ	१,२४९	१,१६९	ताप्लेजुङ्ग र संखुवासभा	सिमान्तकृत
	११	व्यासी	३,८९५	४८०	दार्चुला र हुम्ला	सुविधा बञ्चित
	१२	भोटे	१३,३९७		बाजुरा, संखुवासभा, सोलुखुम्बु, मनाङ, डोल्पा	सिमान्तकृत
	१३	मुगाली			मुगु	सिमान्तकृत
	१४	लार्के			गोर्खा	सिमान्तकृत

	१५	ल्हेपा	२,६२४	३,०२९	मुस्ताङ	सिमान्तकृत
	१६	ल्हेमी (शिङ्सावा)	१,६१४	८०८	संखुवासभा	अति सिमान्तकृत
	१७	शेर्पा	११२९४६	११४,८३०	सोलुखुम्बू, दोलखा, ताप्लेजुङ, सिन्धुपाल्चोक, संखुवासभा	सुविधा बञ्चित
	१८	सियार			धादिङ	अति सिमान्तकृत
पहाडी क्षेत्रका आदिवासी जनजातिहरु	१९	कुसुण्डा	२७३	२८	दाङ, प्यूठान, सुर्खेत, कास्की, तनहूँ, गोर्खा, चितवन	लोपोन्मुख
	२०	गुरुङ	५२२,६४१	३२५,६२२	गण्डकी प्रदेश	सुविधा बञ्चित
	२१	चेपाङ (प्रजा)	६८,३९९	४८,४७६	चितवन, मकवानपुर, धादिङ, गोर्खा	अति सिमान्तकृत
	२२	छन्त्याल	११,८१०	४,२८३	म्याग्दी र वागलुङ	सुविधा बञ्चित
	२३	जिरेल	५,७७४	४,८२९	दोलखा र रामेछाप	सुविधा बञ्चित
	२४	तामाङ	१,५३९,८३०	१,३५३,३११	वागमती प्रदेश, गोर्खा, मुस्ताङ, मुगु, हुम्ला, दोलखा	सिमान्तकृत
	२५	थामी	२८,६७१	२३,१५१	दोलखा र सिन्धुपाल्चोक	अति सिमान्तकृत
	२६	दुरा	५,३९४	२,१५६	लमजुङ, तनहूँ, कास्की	सिमान्तकृत
	२७	नेवार	१,३२१,९३३	८४६,५५७	काठमाडौं उपत्यका, धादिङ, काभ्रे, रामेछाप	उन्नत
	२८	पहरी	१३,६१५	३,४५८	सिन्धुली र मकवानपुर	सिमान्तकृत

	२९	फ्री	अज्ञात			सिमान्तकृत
	३०	बनकरिया		६९	मकवानपुर	लोपोन्मुख
	३१	बरामे (बराम)	८,१४०	१५५	गोर्खा	अति सिमान्तकृत
	३२	भुजेल	११८,६५०	२१,७१५	तनहूँ, स्याङ्जा, धादिङ, रामेछाप	सिमान्तकृत
	३३	मगर	१,८८७,७३३	८१६,४९४	गण्डकी र लुम्विनी प्रदेश, डोल्पा, जाजरकोट,सल्यान, कैलाली, सुर्खेत, उदयपुर	सुविधा बञ्चित
	३४	याक्खा	२४,३३६	१९,५५८	संखुवासभा	सुविधा बञ्चित
	३५	राई	६२०,००४	१५९,११४	खोटाङ, भोजपुर, धनकुटा, इलाम, सोलुखुम्बु, ताप्लेजुङ, संखुवासभा	सुविधा बञ्चित
	३६	राउटे	६१८	४६१	डडेलधुरा, कञ्चनपुर, सल्यान	लोपोन्मुख
	३७	लिम्बू	३८७,३००	३४३,६०३	ताप्लेजुङ, पाँचथर, तेह्रथुम, इलाम, मोरङ, झापा, धनकुटा, संखुवासभा, सुनसरी	सुविधा बञ्चित
	३८	लेप्चा	३,४४५	७,४९९	इलाम, झापा, संखुवासभा	लोपोन्मुख
	३९	सुनुवार (कोइँच)	५५,७१२	३७,८९८	रामेछाप, ओखलढुंगा, सिन्धुली, उदयपुर, दोलखा	सिमान्तकृत
	४०	सुरेल		२८७	दोलखा	लोपोन्मुख
	४१	हायु	२,९२५	१,५२०	सिन्धुली र रामेछाप	लोपोन्मुख

	४२	ह्योल्मो	१०,७५२	१०,१७६	सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट	सुविधा बञ्चित
भित्रितराईका आदिवासी जनजातिहरु	४३	कुमाल	१२१,१९६	१२,२२२	बाँके, दाङ, नवलपरासी, गोर्खा, गुल्मी, अर्घाखाँची, तनहूँ, पाल्पा, धादिङ	सिमान्तकृत
	४४	दनुवार	८४,११५	४५,८२१	सिन्धुली, उदयपुर र काभ्रे	अति सिमान्तकृत
	४५	दराई	१६,७८९	११,६७७	चितवन, नवलपरासी, तनहूँ	सिमान्तकृत
	४६	बोटे	१०,३९७	८,७६६	चितवन, नवलपरासी, उदयपुर, दाङ, तनहूँ	अति सिमान्तकृत
	४७	माझी	८३,७२७	२४,४२२	सिन्धुली, मकवानपुर, काभ्रे, रामेछाप, सिन्धुपाल्चोक	अति सिमान्तकृत
	४८	राझी/राजी	४,२३५	३,७५८	कैलाली, सुर्खेत र बर्दिया	लोपोन्मुख
तराईका आदिवासी जनजातिहरु	४९	किसान	१,७३९	१,१७८	झापा	लोपोन्मुख
	५०	कुशवाडिया (पत्थरकट्टा)	३,१८२		झापा, मोरङ, कपिलवस्तु, रुपन्देही, नवलपरासी	लोपोन्मुख
	५१	गनगाई	३६,९८८	३,६१२	मोरङ र झापा	सिमान्तकृत
	५२	झाँगड (उराँव)	३७,४२४	३३,६५१	सुनसरी र मोरङ	अति सिमान्तकृत
	५३	ताजपुरिया	१९,२१३	१८,८११	झापा र मोरङ	सिमान्तकृत
	५४	थारू	१,७३७,४७०	१,५२९,८७५	कैलाली, कञ्चनपुर, बर्दिया, बाँके, दाङ, कपिलवस्तु, रुपन्देही, नवलपरासी, चितवन, पर्सा, बारा, रौतहत, सप्तरी, उदयपुर, सुनसरी, मोरङ	सिमान्तकृत
	५५	धानुक (राजवंशी)	२१९,८०८		महोत्तरी, धनुषा, सिराह र सप्तरी	अति सिमान्तकृत

	५६	धिमाल	२६,२९८	१९,३००	मोरङ, सुनसरी र उदयपुर	सिमान्तकृत
	५७	मेचे (बोडो)	४,८६७	४,३७५	झापा	लोपोन्मुख
	५८	राजवंशी (कोच)	११५,२४२	१२२,२१४	मोरङ र झापा	सिमान्तकृत
	५९	सतार (सन्थाल)	५१,७३५	४९,८५८	मोरङ र झापा	सिमान्तकृत
	६०	रानाथारु *				

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना,२०६८

* मिति २०७७।२।५ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाद्वारा अनुसूचीको क्र. सं. ६० मा रानाथारु थप गरिएको (कानून किताब व्यवस्था समिति, २०७७:२०)

अनुसूची २

आदिवासी जनजाति समुदायको शैक्षिक अवस्था

क्र.सं.	आदिवासी जनजाति	साक्षरता दर (प्रतिशत)	आधारभूत तहः कक्षा १-८ (प्रतिशत)	माध्यामिक तहः कक्षा ९-१२ (प्रतिशत)	उच्च शिक्षाः स्नातक वा से भन्दा माथि (प्रतिशत/शैक्षिक स्तरक्रम)
१	छैरेतन (अज्ञात)	-	-	-	-
२	डोल्पो	२८.३५	८१.२७	१४.८१	३.९२(५)
३	ताङ्वे	-	-	-	-
४	तोप्केगोला	५७.७४	८२.१५	१७.५९	०.२६ (४१)
५	थुदाम	-	-	-	-
६	थकाली	८०.४८	४६.४३	४६.६२	६.९५(२)
७	तीन गाउँले थकाली	-	-	-	-
८	बाह्र गाउँले थकाली	-	-	-	-
९	मार्फाली थकाली	-	-	-	-
१०	वालुङ्ग	६१.६१	६५.६५	३२.२५	१.८१(१८)
११	व्यासी	५९.३०	५९.५७	३५.०१	५.२४(४)
१२	भोटे	५७.६०	७०.६९	२६.०३	३.२८(७)
१३	मुगाली	-	-	-	-
१४	लार्के	-	-	-	-
१५	ल्होपा	४६.६२	७९.२७	१८.४८	२.२४(१४)
१६	ल्होमी (शिङ्साबा)	५३.४९	७४.०९	२३.४५	२.४६(११)
१७	शेर्पा	६५.९५	७३.२२	२४.४७	२.३०(१३)
१८	सियार	-	-	-	-
१९	कुसुण्डा	६२.८५	७१.११	२२.९६	५.९३(३)

२०	गुरुङ	७४.३६	६४.२८	३३.२५	२.४७(१०)
२१	चेपाङ (प्रजा)	४८.८८	९४.५५	५.२९	०.१६(४४)
२२	छन्त्याल	७२.७२	६६.९३	३१.६७	१.४०(२१)
२३	जिरेल	६६.३९	६४.३३	३३.२७	२.३९(१२)
२४	तामाङ	६२.६	७६.३५	२२.३२	१.३३(२४)
२५	थामी	५७.३९	८७.७४	११.८८	०.३८(३९)
२६	दुरा	७६.९१	६८.१८	२९.७७	२.०५(१७)
२७	नेवार	८०.०७	४५.९२	४४.२०	९.८८(१)
२८	पहरी	५३.११	८२.०२	१७.१९	०.७९(३२)
२९	फ्री (अज्ञात)	-	-	-	-
३०	बनकरिया	-	-	-	-
३१	बरामे (बराम)	६३.२५	८६.९९	१२.४१	०.६०(३७)
३२	भुजेल	६८.५८	७३.२९	२५.४०	१.३१(२५)
३३	मगर	७१.०९	७३.६८	२४.९८	१.३४(२३)
३४	याक्खा	६६.२७	७१.६६	२६.५६	१.७८(१९)
३५	राई	७४.३३	६४.९१	३२.७९	२.३०(१३)
३६	राउटे	४२.६७	८५.६४	१३.३७	०.९९(२९)
३७	लिम्बू	७४.६९	६५.४४	३२.४५	२.११(१५)
३८	लेप्चा	७५.७०	७५.२८	२१.३७	३.३५(६)
३९	सुनवार	६५.५६	७१.२७	२६.९४	१.७८(१९)
४०	सुरेल	-	-	-	-
४१	हायु	६०.४०	७८.१६	२०.४९	१.३५(२२)

४२	ह्योल्मो	६२.०३	६९.६४	२७.६९	२.६८(९)
४३	कुमाल	६३.०९	८२.५४	१६.७३	०.७२(३५)
४४	दनुवार	५८.२१	७५.०४	२३.७४	१.२२(२७)
४५	दराई	७१.०२	७७.४५	२१.८०	०.७५(३४)
४६	बेटे	६०.९७	८७.५२	१२.२७	०.२१(४३)
४७	माझी	५८.०१	८२.४२	१६.९६	०.६२(३६)
४८	राझी/राजी	५४.२८	८७.६२	१२.००	०.३८(३९)
४९	किसान	५८.४७	८८.२४	११.५१	०.२५(४२)
५०	कुशवाडिया/पथ्थरकट्टा	५०.९३	७३.३१	२३.४३	३.२७(८)
५१	गनगाई	६३.३९	७४.४८	२४.६०	०.९२(३१)
५२	झाँगड (उराँव)	४९.५७	८१.९२	१७.६५	०.४३(३८)
५३	ताजपुरिया	६२.६६	७८.६५	२०.५८	०.७७(३३)
५४	थारू	६४.४१	७१.६०	२६.९३	१.४७(२०)
५५	धानुक (राजवंशी)	४८.७७	७४.२७	२३.६६	२.०८(१६)
५६	धिमाल	६९.५४	७०.११	२८.९६	०.९३(३०)
५७	मेचे (बोडो)	६८.२८	६९.२८	२९.४९	१.२३(२६)
५८	राजवंशी (कोच)	६७.१९	७३.०३	२५.९३	१.०४(२८)
५९	सतार (सन्थाल)	४८.३०	८५.९०	१३.७७	०.३३(४०)

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

अनुसूची ३
आयोगको संगठनात्मक संरचना

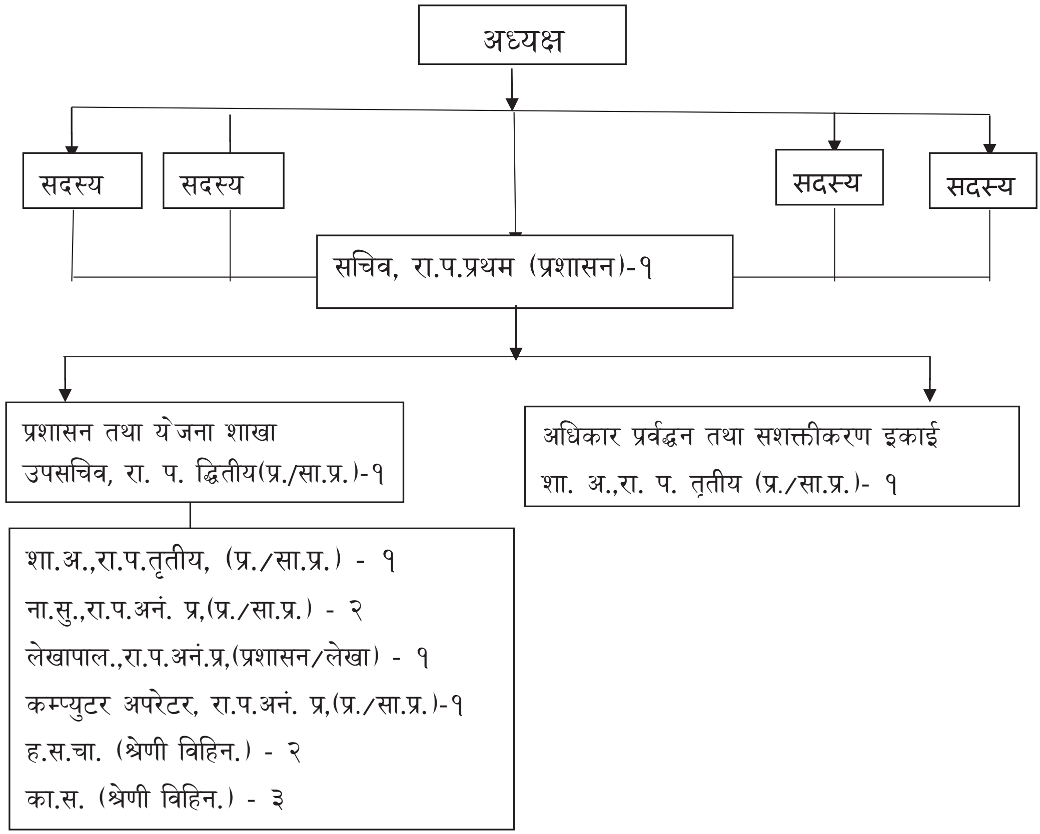

पुनश्च:

१. अध्यक्ष, सदस्यहरु र सचिवको सचिवालय तथा अन्य शाखामा रहने कर्मचारीहरु प्रशासन शाखाबाट खटाउन सकिने छ ।
२. आयोगका पदाधिकारी/सदस्यहरु नियुक्ति भई पदावधि कायम रहदासम्म आवश्यक पर्ने निजी सहायकहरु (रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी सरहको) प्रत्येक पदाधिकारी/सदस्यलाई १(एक) जनाको दरले दरबन्दी रहने गरी करार सेवाबाट पदपूर्ति गर्न सकिने छ ।
३. आयोगका पदाधिकारी/सदस्यहरु नियुक्ति भई पदावधि कायम रहदासम्म आवश्यक पर्ने हलुका सवारी चालक (श्रेणीविहिन) प्रत्येक पदाधिकारी/सदस्यलाई १(एक) जनाको दरले दरबन्दी रहने गरी करार सेवाबाट पदपूर्ति गर्न सकिने छ ।
४. आयोगका सदस्यहरु नियुक्ति भई पदावधि कायम रहदासम्म आवश्यक पर्ने कार्यालय सहयोगी (श्रेणीविहिन) २(दुई) जना सदस्यलाई १(एक) जनाको दरले दरबन्दी रहने गरी करार सेवाबाट पदपूर्ति गर्न सकिने छ। स्वीपर १(एक) जनाको लागि बजेट व्यवस्था गरी सेवा करारबाट कार्य संचालन गर्न सकिने छ ।
५. कम्प्यूटर अपरेटर पद स्थायी पदपूर्ति नभएमा करार सेबाबाट पदपूर्ति गर्न सकिने छ।
६. स्वीपर १(एक) जनाको लागि बजेट व्यवस्था गरी सेवा करारबाट कार्य संचालन गर्न सकिने छ।

अनुसूची ४
आयोगको प्रस्तावित संगठन संरचना

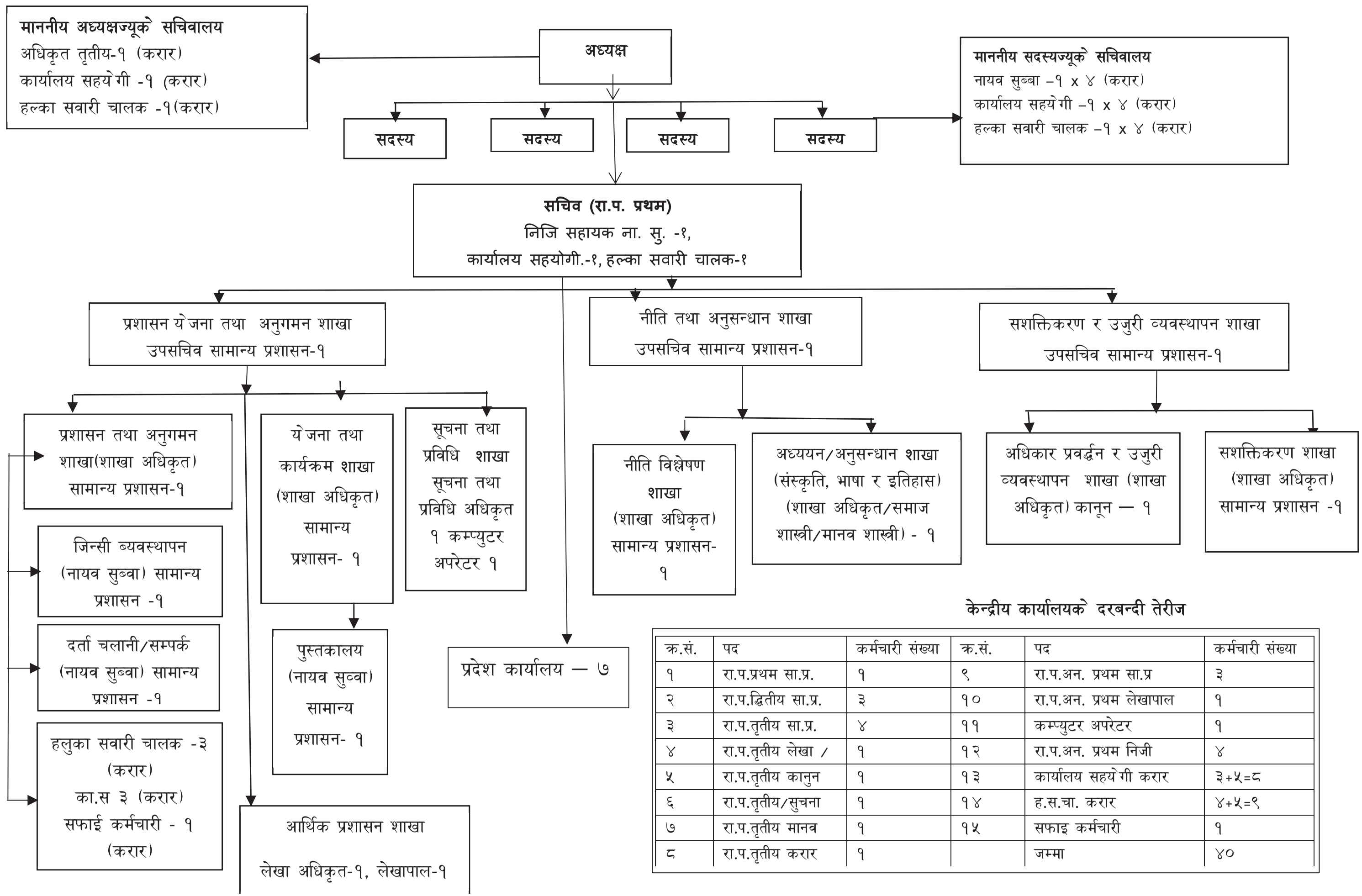

केन्द्रीय कार्यालयको दरबन्दी तेरीज

क.सं.	पद	कर्मचारी संख्या	क.सं.	पद	कर्मचारी संख्या
१	रा.प.प्रथम सा.प्र.	१	९	रा.प.अन. प्रथम सा.प्र	३
२	रा.प.द्धितीय सा.प्र.	३	१०	रा.प.अन. प्रथम लेखापाल	१
३	रा.प.तृतीय सा.प्र.	४	११	कम्प्युटर अपरेटर	१
४	रा.प.तृतीय लेखा /	१	१२	रा.प.अन. प्रथम निजी	४
५	रा.प.तृतीय कानुन	१	१३	कार्यालय सहयोगी करार	३+५=८
६	रा.प.तृतीय/सुचना	१	१४	ह.स.चा. करार	४+५=९
७	रा.प.तृतीय मानव	१	१५	सफाइ कर्मचारी	१
८	रा.प.तृतीय करार	१		जम्मा	४०

अनुसूची ४ (क)

आदिवासी जनजाति आयोग

प्रादेशिक कार्यालय–७ को प्रस्तावित दरबन्दी

आदिवासी जनजाति आयोग............प्रदेश कार्यालय

उपसचिव -१
सामान्य प्रशासन सेवा

प्रशासन तथा सशक्तीकरण शाखा
शाखा अधिकृत (सा.प्र.) -१

उजुरी व्यवस्थापन तथा अनुगमन
शाखा अधिकृत (सा.प्र.) - १

आर्थिक प्रशासन शाखा
सह-लेखापाल - १

नायव सुव्वा-१
कम्प्युटर अपरेटर -१

कार्यालय सहयोगी -२
हलुका सवारी चालक - १

प्रदेश कर्मचारी दरवन्दी तेरिज

क्र.सं.	पद	कर्मचारी संख्या
१	रा.प.द्धितीय सा.प्र.	१*७=७
२	रा.प.तृतीय सा.प्र.	२*७=१४
३	रा.प.अन. प्रथम सा.प्र	१*७=७
४	रा.प.अन. प्रथम कम्प्युटर अपरेटर	१*७=७
५	रा.प.अन. द्धितीय सहलेखापाल	१*७=७
६	ह.स.चा.	१*७=७
७	कार्यालय सहयोगी	२*७=१४
	जम्मा	६३

अनुसूची ५

आयोगको कर्मचारीको दरबन्दी विवरण

सि.नं	पद	श्रेणी/तह	सेवा	समूह	मौजुदा दरबन्दी	पदपूर्ति	घटी/बढी
१	सचिव	रा.प प्रथम	प्रशासन	-	१	१	-
२	उपसचिव	रा.प द्धितीय	प्रशासन	सा. प्रशासन	१	१	-
३	शाखा अधिकृत	रा.प तृतीय	प्रशासन	सा. प्रशासन	२	२	-
४	लेखापाल	रा.प.अनं.प्रथम	प्रशासन	लेखा	१	१	-
५	नायब सुब्बा	रा.प.अनं.प्रथम	प्रशासन	सा. प्रशासन	२	२	-
६	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प.अनं.प्रथम	प्रशासन	सा. प्रशासन	१	१	-
७	निजी सहायक पदाधिकारी तर्फ	रा.प.अनं.प्रथम	प्रशासन	सा. प्रशासन	५	५	
८	ह.स.चा.	श्रेणी विहीन	-	-	२+५	७	-
९	का.स.	श्रेणी विहीन	-	-	३+३	६	-
१०	स्वीपर	श्रेणी विहीन	-	-	१	१	
जम्मा					२७	२७	-

अनुसूची - ५(क)
आयेगमा कार्यरत कर्मचारीके विवरण

क्र.सं.	नाम, थर	पद	श्रेणी	स्थायी/करार
१	श्री कृष्णप्रसाद तिम्सिना	सचिव	रा.प.प्रथम	स्थायी
२	श्री टेकप्रसाद पुलामी	उपसचिव	रा.प.द्वितीय	स्थायी
३	श्री मथुरा बजगाई	शाखा अधिकृत	रा.प.तृतीय	स्थायी
४	श्री शेभा पाण्डे बस्याल	शाखा अधिकृत	रा.प.तृतीय	स्थायी
५	श्री रविन आचार्य	नायव सुब्बा	रा.प.अन.प्रथम	स्थायी
६	श्री सावित्री अधिकारी	नायव सुब्बा (लेखापाल)	रा.प.अन.प्रथम	स्थायी
७	श्री भरतबहादुर शाही	नायव सुब्बा	रा.प.अन.प्रथम	स्थायी
८	श्री सन्जिला सापकेटा	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प.अन.प्रथम	करार
९	श्री रोसनी थापामगर	निजी सहायक	रा.प.अन.प्रथम	करार
१०	श्री कमल थापामगर	निजी सहायक	रा.प.अन.प्रथम	करार
११	श्री सुनील राना	निजी सहायक	रा.प.अन.प्रथम	करार
१२	श्री राजकुमार श्रेष्ठ	निजी सहायक	रा.प.अन.प्रथम	करार
१३	श्री निन्दिना राई	निजी सहायक	रा.प.अन.प्रथम	करार
१४	श्री गेपाल लामा	ह.स.चा.	श्रेणी विहिन	करार
१५	श्री धनबहादुर तामाङ्ग	ह.स.चा.	श्रेणी विहिन	करार
१६	श्री गगन लम्साल	ह.स.चा.	श्रेणी विहिन	करार
१७	श्री पदम श्रीस	ह.स.चा.	श्रेणी विहिन	करार
१८	श्री मानबहादुर तामाङ्ग	ह.स.चा.	श्रेणी विहिन	करार
१९	श्री विनेद राई	ह.स.चा.	श्रेणी विहिन	करार
२०	दिपु नेपाली	ह.स.चा.	श्रेणी विहिन	करार
२१	श्री लक्ष्मी तामाङ	कार्यालय सहयेगी	श्रेणी विहिन	स्थायी
२२	श्री सिता आचार्य	कार्यालय सहयेगी	श्रेणी विहिन	करार
२३	श्री सरु खतिवडा	कार्यालय सहयेगी	श्रेणी विहिन	करार
२४	श्री उमेस श्रीस	कार्यालय सहयेगी	श्रेणी विहिन	करार
२५	श्री रिता राई	कार्यालय सहयेगी	श्रेणी विहिन	करार
२६	श्री गम्भीरा थापा	कार्यालय सहयेगी	श्रेणी विहिन	करार
२७	श्री सुनीता पेडे पुजारी	स्वीपर	श्रेणी विहिन	करार

अनुसूची ६

आयोगको भौतिक अवस्था

क्र.स.	जिन्सी सामानको नाम	एकाई	परिणाम	अवस्था	कैफियत
१	गाडी	थान	९	८ चालु रहेके / १ चालु नरहेके	
२	प्रिन्टर	थान	३०	२१ चालु रहेके / ९ चालु नरहेके	
३	ल्यापटप	थान	२५	९ चालु रहेके / १६ चालु नरहेके	
४	कम्युटर सेट	थान	२५	१५ चालु रहेके / १० चालु नरहेके	
५	फोटोकपि मेसिन	थान	३	१ चालु रहेके / २ चालु नरहेके	
६	प्रोजेक्टर	थान	५	१ चालु रहेके / ४ चालु नरहेके	
७	ए.सी.	थान	१०	९ चालु रहेके / १ चालु नरहेके	
८	स्कुटर	थान	३	३ चालु रहेके	
९	मोटरसाइकल	थान	६	३ चालु रहेके /३ चालु नरहेके	
१०	मोबाइल	सेट	१	चालु रहेके	
११	टेलिभिजन	सेट	१	चालु रहेके	
१२	क्यामेरा	थान	१	चालु रहेके	
१३	सोफासेट	सेट	१२	७ चालु रहेके / ५ चालु नरहेके	
१४	स्टिल दराज	थान	८	चालु रहेके	
१५	काठको दराज	थान	२	चालु रहेके	

अनुसूची ७

वार्षिक बजेट तथा खर्चको अवस्था (आ.व. २०७८/०७९)

बजेट उप शीर्षक नं.	बजेट उप शीर्षक नाम	कुल बजेट	आषाढ महिना सम्मको निकासा	आषाढ महिना सम्मको खर्च	बाँकी
३२८०००० १३ (चालु)	आदिवासी जनजाति आयोग पदाधिकारी	७१,३२,७२०।-	६६,३२,९२८।-	६६,३२,९२८।-	४,९९,७९२।-
३२८००० ११३ (चालु)	आदिवासी जनजाति आयोग	२,२२,९४,३३८।-	२,१३,०६,१५०/७३	२,१३,०६,१५०/७३	९,८८,१८७/२७
३२८००० ११४ (पुँजीगत)	आदिवासी जनजाति आयोग	१३,००,०००।-	७,८२,५२१।-	७,८२,५२१।-	५,१७,४७९।-
जम्मा		३,०७,२७,०५८।-	२,८७,२१,५९९/७३	२,८७,२१,५९९/७३	२०,०५,४५८/२७

स्रोतः आ.व.२०७८/०७९ को खर्चको फाँटवारी

अनुसूची ८

आ.व. २०७८/०७९ को खर्चको फाँटवारी (व.उ.शि.नं. २२८०००१३)

खर्च/वित्तीय सङ्केत नं	खर्च/वित्तीय सङ्केतके नाम	अन्तिम बजेट	यस महिना सम्मके निकासा	गत महिना सम्मके खर्च	यस महिनाके खर्च	यस महिना सम्मके खर्च	पेश्की	पेश्की बाहेकर्च रकम	बाँकी बजेट
२१११२	पारिश्रमिक पदाधिकारी	५,०१२,७२०.००	४,७८१,२१२.००	४,०४२,३२०.००	७३८,८९२.००	४,७८१,२१२.००	०.००	४,७८१,२१२.००	२३१,५०८.००
२११२१	पेशाक	१००,०००.००	५०,०००.००	५०,०००.००	०.००	५०,०००.००	०.००	५०,०००.००	५०,०००.००
२११३२	महंगी भत्ता	१२०,०००.००	११०,०००.००	९०,०००.००	२०,०००.००	११०,०००.००	०.००	११०,०००.००	१०,०००.००
२२१११	पानी तथा बिजुली	१००,०००.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	१००,०००.००
२२११२	संचार महसुल	१००,०००.००	४६,००६.००	३८,०००.००	८,००६.००	४६,००६.००	०.००	४६,००६.००	५३,९९४.००
२२२११	इन्धन पदाधिकारी	८००,०००.००	७६३,७१०.००	६२७,४७१.००	१३६,२३९.००	७६३,७१०.००	०.००	७६३,७१०.००	३६,२९०.००
२८१४२	घर भाडा	९००,०००.००	८८२,०००.००	७३५,०००.००	१४७,०००.००	८८२,०००.००	०.००	८८२,०००.००	१८,०००.००
कुल जम्मा		७,१३२,७२०.००	६,६३२,९२८.००	५,५८२,७९१.००	१,०५०,१३७.००	६,६३२,९२८.००	०.००	६,६३२,९२८.००	४९९,७९२.००

अनुसूची ९
आदिवासी जनजाति आयोग
आ.व. २०७८/०७९ को खर्चको फाँटवारी (व.उ. शि. नं. ३२८०००११४)

खर्च/वित्तीय सङ्केत नं	खर्च/वित्तीय सङ्केतके नाम	अन्तिम बजेट	यस महिना सम्मके निकासा	गत महिना सम्मके खर्च	यस महिनाके खर्च	यस महिना सम्मके खर्च	पेश्की	पेश्की बाहेक खर्च रकम	बाँकी बजेट
३११२२	मेशिनरी तथा ैजार	६००,०००.००	४८४,१५६.००	४४५,३७६.००	३८,७८०.००	४८४,१५६.००	०.००	४८४,१५६.००	११५,८४४.००
३११२३	फर्निचर तथा फिक्चर्स	३००,०००.००	२९८,३६५.००	६२,३७६.००	२३५,९८९.००	२९८,३६५.००	०.००	२९८,३६५.००	१,६३५.००
३११६१	निर्मित भवनके संरचनात्मक सुधार खर्च	४००,०००.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	४००,०००.००
कुल जम्मा		१,३००,०००.००	७८२,५२१.००	५०७,७५२.००	२७४,७६९.००	७८२,५२१.००	०.००	७८२,५२१.००	५१७,४७९.००

अनुसूची–१०

आदिवासी जनजाति आयोग

आ.व. २०७८/०७९ को खर्चको फाँटवारी (व.उ.शि.नं. २२८०० ०११३)

खर्च/ वित्तीय सङ्केत नं	खर्च/वित्तीय सङ्केतके नाम	अन्तिम बजेट	यस महिना सम्मके निकासा	गत महिना सम्मके खर्च	यस महिनाके खर्च	यस महिना सम्मके खर्च	पेश्की	पेश्की बाहेक खर्च रकम	बाँकी बजेट
२११११	पारिश्रमिक कर्मचारी	६,०८८,३३८.००	६,०२५,३४१.७०	५,१६४,२७९.५०	८६१,०६२.२०	६,०२५,३४१.७०	०.००	६,०२५,३४१.७०	६२,९९६.३०
२१११२	पारिश्रमिक पदाधिकारी	१,८७२,०००.००	१,८५०,२९६.००	१,५१२,२९६.००	३३८,०००.००	१,८५०,२९६.००	०.००	१,८५०,२९६.००	२१,७०४.००
२११२१	पेशाक	१००,०००.००	१००,०००.००	७०,०००.००	३०,०००.००	१००,०००.००	०.००	१००,०००.००	०.००
२११३२	महंगी भत्ता	२३२,०००.००	१९९,७३३.३८	१९३,७३३.३८	६,०००.००	१९९,७३३.३८	०.००	१९९,७३३.३८	३२,२६६.६२
२११३९	अन्य भत्ता	१००,०००.००	९४,६२०.००	२५,२००.००	६९,४२०.००	९४,६२०.००	०.००	९४,६२०.००	५,३८०.००
२११४१	पदाधिकारी बैठक भत्ता	३००,०००.००	२६९,७५०.००	५३,७५०.००	२१६,०००.००	२६९,७५०.००	०.००	२६९,७५०.००	३०,२५०.००
२१२१२	येगदानमा आधारित निवृतभरण तथा उपदान केष खर्च	१००,०००.००	२४,७५७.५८	१५,६३९.९८	९,११७.६०	२४,७५७.५८	०.००	२४,७५७.५८	७५,२४२.४२
२१२१३	येगदानमा आधारित बीमा केष खर्च	१००,०००.००	३७,२००.००	३०,०००.००	७,२००.००	३७,२००.००	०.००	३७,२००.००	६२,८००.००
२२१११	पानी तथा बिजुली	३००,०००.००	९६,९३८.८८	३३,३५१.९६	६३,५८६.९२	९६,९३८.८८	०.००	९६,९३८.८८	२०३,०६१.१२
२२११२	संचार महसुल	३००,०००.००	२६७,२६१.००	२००,७६१.००	६६,५००.००	२६७,२६१.००	०.००	२६७,२६१.००	३२,७३९.००
२२२१२	इन्धन (कार्यालय प्रयेजन)	६००,०००.००	५९८,७७७.४०	४९६,७६६.५१	१०२,०१०.८९	५९८,७७७.४०	०.००	५९८,७७७.४०	१,२२२.६०
२२२१३	सवारी साधन मर्मत खर्च	४५५,०००.००	४४६,५१५.२४	३२५,८१०.००	१२०,७०५.२४	४४६,५१५.२४	०.००	४४६,५१५.२४	८,४८४.७६
२२२१४	बिमा तथा नवीकरण खर्च	४००,०००.००	३५६,३७९.८५	३५५,३७९.८५	१,०००.००	३५६,३७९.८५	०.००	३५६,३७९.८५	४३,६२०.१५
२२२२१	मेशिनरी तथा ैजार मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन खर्च	२५०,०००.००	१८२,६४०.००	१०३,६२४.००	७९,०१६.००	१८२,६४०.००	०.००	१८२,६४०.००	६७,३६०.००

खर्च/ वित्तीय सङ्केत नं	खर्च/वित्तीय सङ्केतको नाम	अन्तिम बजेट	यस महिना सम्मको निकासा	गत महिना सम्मको खर्च	यस महिनाको खर्च	यस महिना सम्मको खर्च	पेश्की	पेश्की बाहेक खर्च रकम	बाँकी बजेट
२२३११	मसलन्द तथा कार्यालय सामाग्री	९००,०००.००	८९८,२४८.४५	६९१,९४१.००	२०६,३०७.४५	८९८,२४८.४५	०.००	८९८,२४८.४५	१,७५१.५५
२२३१४	इन्धन - अन्य प्रयेजन	२०,०००.००	१९,५५०.००	५,१५०.००	१४,४००.००	१९,५५०.००	०.००	१९,५५०.००	४५०.००
२२३१५	पत्रपत्रिका, छपाई तथा सूचना प्रकाशन खर्च	७००,०००.००	५९५,२००.७०	४७८,५५४.७०	११६,६४६.००	५९५,२००.७०	०.००	५९५,२००.७०	१०४,७९९.३०
२२४११	सेवा र परामर्श खर्च	५००,०००.००	४८०,९६३.००	६०,०००.००	४२०,९६३.००	४८०,९६३.००	०.००	४८०,९६३.००	१९,०३७.००
२२४१३	करार सेवा शुल्क	४,००२,०००.००	३,९२४,१७०.००	३,३६७,७५३.१०	५५६,४१६.९०	३,९२४,१७०.००	०.००	३,९२४,१७०.००	७७,८३०.००
२२५११	कर्मचारी तालिम खर्च	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००
२२५१२	सीप विकास तथा जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी सम्बन्धी खर्च	२००,०००.००	१९८,६८१.००	१६२,०८१.००	३६,६००.००	१९८,६८१.००	०.००	१९८,६८१.००	१,३१९.००
२२५२२	कार्यक्रम खर्च	१,६७५,०००.००	१,६२४,२१२.५५	४९०,०००.००	१,१३४,२१२.५५	१,६२४,२१२.५५	०.००	१,६२४,२१२.५५	५०,७८७.४५
२२६११	अनुगमन, मूल्यांकन खर्च	१,७००,०००.००	१,७००,०००.००	१,६३४,५३६.५५	६५,४६३.४५	१,७००,०००.००	०.००	१,७००,०००.००	०.००
२२६१२	भ्रमण खर्च	१००,०००.००	१५,७२०.००	१५,७२०.००	०.००	१५,७२०.००	०.००	१५,७२०.००	८४,२८०.००
२२७११	विविध खर्च	१,३००,०००.००	१,२९९,१९४.००	१,१५५,८३४.००	१४३,३६०.००	१,२९९,१९४.००	०.००	१,२९९,१९४.००	८०६.००
	कुल जम्मा	२२,२९४,३३८.००	२१,३०६,१५०.७३	१६,६४२,१६२.५३	४,६६३,९८८.२०	२१,३०६,१५०.७३	०.००	२१,३०६,१५०.७३	९८८,१८७.२७

अनुसूची-११

आ.व. २०७८/०७९ मा भएका अध्ययन तथा अनुसन्धान सम्बन्धी कार्यहरु

क्र.सं.	अनुसन्धान शीर्षक
१	विगत ५ वर्षमा आदिवासी जनजाति लक्षित सरकारी कार्यक्रमको अध्ययन र विश्लेषण।
२	आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजना

अनुसूची-१२

संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई सिफारिस गरिएको बजेट तथा कार्यक्रमको विवरण

राष्ट्रिय विकासमा आदिवासी जनजातिको सहभागिता बृद्धि गरी योगदान पुऱ्याउने आवश्यक बजेट तथा कार्यक्रमको सिफारिस

क्र.स	कार्यक्रम	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय	सूचक
१	आदिवासी जनजाति समुदायको अवस्था अध्ययन गर्ने ।	१. आदिवासी जनजाति समुदायको वाहुल्य क्षेत्र यकिन गरी सो क्षेत्रमा सम्वन्धित समुदायका लागि उपयुक्त नीति तथा कार्यक्रम वनाउने।	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह	निरन्तर	विभिन्न पालिकाहरु अन्तर्गत वसोवास गर्ने आदिवासी जनजातिको पेशा, शैक्षिक अवस्था, प्राकृतिक श्रोत माथिको अधिकार/उपभोग को अवस्था/ स्थिति जानकारी भएको हुने ।
		२.पेशा र आयआर्जनको स्थिति मूल्यांकन गर्ने।			
		३. घर, परिवार र जनसंख्या यकिन गर्ने ।			
		४. शैक्षिक तथा स्वास्थ्य अवस्थाको विवरण अध्यावधिक गर्ने ।			
		५. प्राकृतिक श्रोत साधन माथिको निर्भरताको स्थिति पहिचान गर्ने।			
२	आदिवासी जनजाति समुदायको परम्परम्परागत र सामुदायिक संरचनाको	१. गुठी परम्पराको संरक्षणात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र सम्बन्धित समुदाय	निरन्तर	आदिवासी जनजाति समुदायको परम्परागत र सामुदायिक संरचनाको संरक्षण र सुदृणीकरण
		२. मगर समुदायको भेजा परम्पराको संरक्षण गर्ने ।	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र मगर समुदाय		

	सुदृढीकरण गर्ने ।	३. थकाली समुदायको मुखिया प्रथाको संरक्षण गर्ने ।	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र थकाली समुदाय		भएको हुने ।
		४. थारु समुदायको बड्घर परम्परालाई संरक्षण गर्ने।	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र थारु समुदाय		
		५. ऐतिहासिक सांस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षणात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र सम्वन्धित समुदाय		
३	लोपोन्मुख र अति सिमान्तकृत आदिवासी जनजाति समुदायका लागि नि:शुल्क स्वास्थ्य विमा कार्यक्रम सञ्चालन गरी स्वास्थ्य सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने।	स्थानीय तह मार्फत लोपोन्मुख(१० जाति) र अति सिमान्तकृत (१२ जाति) को विस्तृत तथ्यांक अध्यावधिक गरी स्वास्थ्य विमा कार्यक्रम र स्वास्थ्य सुरक्षा प्रत्याभूतिका लागि अनुदान दिने।	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह	निरन्तर	सबै लक्षित समुदायका लागि स्वास्थ्य विमा भएको भई स्वास्थ्य सुरक्षाको प्रत्याभूत हुने ।
४	लोपोन्मुख र अति सिमान्तकृत आदिवासी जनजातिलाई निशुल्क उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने ।	उच्च शिक्षाका लागि सरकारी छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने।	१. विश्व विद्यालयहरु र शैक्षिक संस्थाहरु	निरन्तर	लक्षित वर्गको उच्च शिक्षामा पहुँच पुगेको हुने ।

५	परम्परागत ज्ञान र सिपमा आधारित घरेलु वस्तुके व्यावसायिक उत्पादन र वजारीकरणमा सहयेग गर्ने ।	१. आदिवासी जनजाति समुदायके परम्परागत ज्ञान र सिपमा आधारित स्थानीय कच्चा पदार्थका मैलिक उत्पादनहरु (लेकाली सिन्की/गुन्द्रुक, जामहान/जाँड अल्लोके कपडा, भक्का, जुजु धौ, सिस्नोके धुलो, च्याङ्ग्राके पस्मिना आदि) के प्रवर्धन र वजारीकरणका लागि सामुहिक ट्रेडमार्कके व्यवस्था गर्ने	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह	निरन्तर	परम्परागत सीप र ज्ञानमा आधारित वस्तुहरुके व्यावसायिक उत्पादन र वजारीकरण भएके हुने ।
		२. सानातिना उपकरणमा सहुलियत प्रदान गर्ने ।	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह	निरन्तर	
		३. निर्गत (Output) का आधारमा अनुदान दिने प्रणाली व्यवस्थित गर्ने ।	संघ, प्रदेश, सम्वन्धित महासंघ/ संघ	निरन्तर	
६	क) परम्परागत रुपमा उत्पादित स्थानीय फलफुल, जडीवुटीजन्य प्रशेधित जुस र खाध्यवस्तु तथा मदिराजन्य पदार्थके	१. परम्परागत रुपके उत्पादन प्रणालीलाई कायमै राखी सामुदायिक संस्था मार्फत समान गुणस्तर कायम गरी स्थानीय आदिवासी जनजातिके सामुहिक प्रयासबाट उत्पादन गर्ने ।	संघ, प्रदेश र सम्वन्धित सामुदायिक संस्था	निरन्तर	परम्परागत रुपमा उत्पादित वस्तु खाध्यान्न तथा मदिराजन्य वस्तुके व्यावसायिक उत्पादन भई वजारीकरण भएके हुने ।

	व्यावसायिक उत्पादन र वजारीकरण गर्ने ।	२. स्थानिय मदिराजन्य पदार्थको उत्पादन गर्न प्रयोग भएका स्थानीय वस्तु र समुदायको साङ्केतिक ब्राण्डिङ र लेवलिङ गरी उत्पादन र वजारीकरण गर्ने।			
	ख) बहुउपयोगी र वहुमूल्य जडीवुटीको व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र वजारीकरण गर्न सहयोग गर्ने ।	१. आदिवासी जनजातिहरुले परम्परा देखि नै उपयोग गर्ने औषधीजन्य जडीवुटीको पहिचान गर्ने, संरक्षण र त्यसको विस्तार गर्न व्यवसायिक खेती प्रणाली विकास गर्ने ।	संघ, प्रदेश, सम्वन्धित सरकारी निकाय र सामुदायिक संस्था	निरन्तर	बहुपयोगी र वहुमूल्य जडिवुटीको उत्पादन, प्रशोधन र वजारीकरण भएको हुने ।
		२. प्रशोधन प्रक्रिया निर्धारण गरी प्रशोधित वस्तु उत्पादन गर्न सहुलितय प्रदान गर्ने ।	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह		
		३. स्थानिय स्तरमा उत्पादित वस्तुहरुको वजारीकरण गर्न सहयोग गर्ने ।			
७	परम्परागत संस्कृतिमा आधारित पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. आदिवासी जनजाति समुदायका मूर्त-अमूर्त सांस्कृतिक संम्पदाहरुको अध्ययन गरी विश्व सम्पदा सूचीकरणका लागि सहयोग पुऱ्याउने।	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह	निरन्तर	स्थानीय पूर्वाधार संस्कृति र होमस्टे मार्फत स्थानीय संस्कृति र पर्यटनको प्रवर्द्धन भएको हुने ।

		२. परम्परागत संस्कृति र संम्पदामा आधारित पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय वास्तुकला झल्कने संरचना, सील्पकला, भेषभुषा, लोक गीत/नृत्य पर्व आदिको संरक्षण गर्ने।			
		३. सामुदायिक संस्कृतिमा आधारित खाध्य सामाग्री उत्पादन गरी पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न होमस्टेहरु सञ्चालन गर्ने ।	संघ, प्रदेश र सम्वन्धित समुदाय		
८	विपन्न आदिवासी जनजाति र अन्य समुदायलाई हाल विनियोजित वजेटबाटै स्थानीय स्तरमा सञ्चालित हुने विकास निर्माण कार्यमा स्थानीय साधन श्रोत र श्रम प्रयोग गरी रोजगारी प्रदान गर्दै गरिवी न्यूनीकरण गर्ने ।	१. स्थानीयस्तरमा सञ्चालित विकास निर्माणमा ठूला मेसिन औजारको प्रयोगमा प्रतिवन्ध लगाउने ।	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह	निरन्तर	विकास निर्माणमा स्थानीय साधन श्रोत र जनशक्तिको प्रयोगबाट रोजगारी मार्फत गरिवी न्यूनीकरण हुने ।
		२. विकास निर्माण कार्य स्थानीय श्रम शक्तिवाट मात्र गर्ने गरी श्रम मूलक विधिबाट मात्र सञ्चालन गर्ने ब्यवस्था गर्ने।			
		३. विकास निर्माण कार्यमा स्थानीय परम्परागत ज्ञान, सिप, प्रविधि र स्थानीय साधन श्रोतको मात्र प्रयोग गर्ने व्यवस्था गर्ने ।			

९	आदिवासी जनजाति समुदायको भाषा, लिपिको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. चरणबद्धरुपमा विध्यालयको आधारभूत तहमा स्थानीय विषयबस्तु (पाठ्यक्रम) लाई मातृ भाषाका माध्यमवाट पठनपाठन गराउने।	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह	निरन्तर	आदिवासी जनजाति समुदायको भाषा र लिपिको संरक्षण भएको हुने ।
		२. समुदायमा सेवा प्रदान गर्ने सरकारी निकायका वडापत्र लगायतमा समुदायको स्थानीय भाषा र लिपिको प्रयोग गर्ने।			
१०	आदिवासी जनजाति समुदायसँग सम्वन्धित सम्पूर्ण ज्ञान, सिप र प्रविधिको लिखित दस्तावेजहरुको संग्रह केन्द्र (रिफ्रेन्स सेन्टर) स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।	सम्वन्धित सामाग्री सङ्कलन गर्ने ।	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान	निरन्तर	संग्रह केन्द्र (रिफ्रेन्स सेन्टर) स्थापना र सञ्चालन भएको हुने ।

अनुसूची १३

आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि स्वीकृत कार्यक्रमहरु

- आयोगको प्रोफाइल, रणनीतिक योजना, बार्षिक प्रतिवेदन र आदिवासी जनजातिको मानव अधिकार उल्लङ्घनको उजुरी र कारवाहीको वर्ष पुस्तिका लगायतका सामाग्री छपाई तथा प्रकाशन र वितरण।
- आदिवासी जनजाति राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गर्ने ।
- आदिवासी जनजातिको आरक्षणको अवस्थाको अध्ययन र विश्लेषण गर्ने।
- योजना तर्जुमा तथा समीक्षा गोष्ठी।
- परम्परागत प्रथा, ज्ञान,सीपलाई संरक्षण, सम्बर्दन गर्ने तथा सामाजिक, आर्थिक, भाषिक लगायतका विषयमा विशेष नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी छलफल, गोष्ठी तथा अन्तरकृया सञ्चालन गर्ने।
- आदिवासी जनजातिको पुर्खौली उद्गम स्थल/ थातथलोको पहिचान गर्न अध्ययन गर्ने।
- आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धमा मानव अधिकार लगायत अन्य आयोगहरुसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने।
- स्थानीय तह र सरोकारवाला संघ संस्थासँग सम्पर्क र सहकार्य गर्ने।
- जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी गर्ने ।
- आदिवासी जनजातिहरुको प्रदेश स्तरीय जीवित सङ्ग्राहलय स्थापनाको लागि स्थान पहिचान गर्ने।
- आदिवासी जनजाति सम्बन्धमा प्रकाशित भएका सामग्रीहरुको सङ्कलन गर्ने।
- आयोगको परिचयात्मक श्रव्यदृष्य सामाग्री तयार गर्ने।
- प्रदेश तथा स्थानीय तहहरुसँगको समन्वय र सहकार्यमा आदिवासी जनजाती समुदायको साँस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र प्रवर्दनका कार्यक्रम पहिचान गर्ने।
- आदिवासी जनजाती समुदायको अधिकार उलङ्घन सम्बन्धमा उजुरी सङ्कलन तथा अनुगमन गर्ने।
- प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका कार्यलयहरुमा आदिवासी जनजाति भाषामा नागरिक वडापत्र तयार गर्न तथा स्थानीय सञ्चार माध्यमहरुबाट प्रसारण गर्न सम्बन्धित पक्षहरुसँग छलफल कार्यक्रम आयोजना गर्ने।
- अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण महासन्धि(२००३) कार्यान्वयन सम्बन्धमा अध्ययन अनुगमन तथा सम्बन्धित निकायहरुसँग अन्तरकृया गर्ने।
- आयोगको वार्षिक उत्सव र विश्व आदिवासी दिवस मनाउने।

अनुसूची १४

आयोगको बैठकका महत्वपूर्ण निर्णयहरु

२०७८ साउन ३

- २७ ौ अन्तर्राष्ट्रिय विश्व आदिवासी दिवस मनाउने ।
- आयोगलाई आवश्यक पर्ने नीति, नियम, कार्यविधि तथा निर्देशिका तर्जुमा तथा परिमार्जन गर्ने सम्बन्धी आवश्यक कार्य गर्न आयोगका मा. सदस्य सूर्य बहादुर गुरुङको संयोजकत्वमा उपसचिव र शा. अ. रहने गरी कार्यदल गठन गर्ने।
- एक पटकको अनुगमनमा सहभागीको संख्या एंव बील भर्पाइको आधारमा रु. १०,००० (रु. दश हजार मात्र) सम्म विविध शिर्षकबाट खर्च व्यहोर्ने गरी खर्च गर्न सक्ने।

➢ २०७८ साउन १७

- २७ ौ विश्व आदिवासी दिवस २०७८।४।२५ मा मनाउनका लागि विविध खर्च शिर्षकबाट रु. ५,००,०००।- (पाँच लाख मात्र) खर्च गर्ने।

➢ २०७८ भाद्र २१

- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा आदिवासी जनजाति समुदायलाई सचेत गराउन सचेतनामूलक कार्यक्रम तयार गर्ने र प्रचार प्रसार गर्ने।साथै आदिवासी जनजातिको बाहुल्यता भएका स्थानमा सम्भव भएसम्म आदिवासी जनजातिका गणक खटाउन तथ्याङ्क विभागलाई अनुरोध गर्ने।

➢ २०७८ कार्तिक ९

- १२ ौ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा आदिवासी जनजाति समुदायलाई आफ्नो सही पहिचान सहित सहभागी हुन तथा आदिवासी जनजाति समुदाय सम्बद्ध संघ सस्थाका प्रतिनिधिलाई सहजीकरणका लागि अनुरोध गर्न प्रभावकारी स्क्रिप्ट तयार गरी रेडियो तथा टेलिभिजनबाट प्रचार प्रसार गरी अनुरोध गर्ने।

➢ २०७८ कार्तिक २३

- आयोग गठनको १ बर्ष (२०७७।१०।२१-२०७८।१०।२०) पुगेकोमा आदिवासी जनजाति अधिकार सम्बन्धमा भएका सकारात्मक नकारात्मक घटनामा विवरण तयार गरी आयोग समक्ष पेश गर्न समिति गठन गर्ने।

- आदिवासी जनजाति समुदायसँग सरोकार राख्ने समसामयिक विषयवस्तुमा सल्लाह सुझाव तथा परामर्श लिन र गुनासा सम्बोधन गर्न ३/३ महिनामा तथा आवश्यकता अनुसार विज्ञ तथा सरोकारवालासँग छलफल गर्ने।
- विराट राजवंशी समुदायको माग सम्बोधन सम्बन्धमा कार्य गर्ने।
- आ. व. २०७८/ ७९ मा कार्यक्रम खर्च (खर्च शिर्षक नं. २२५२२) मा रकम विनियोजन नभएकाले आवश्यक बजेट माग गर्ने।
- आयोगको प्रदेशस्तरीय कार्यालय स्थापना गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यलयमा अनुरोध गर्ने।

➢ २०७८ मंसिर २

- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा आदिवासी जनजातिको तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा उठेका विवादको सम्बन्धमा आदिवासी जनजाति महासंघका र राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभागका महानिर्देशकज्यूसँग छलफल गर्ने।

➢ २०७८ मंसिर २०

- लैंगिक हिंसा विरुद्ध १६ दिने अभियान (२५ नोभेम्बर-१० डिसेम्बर) को अवसरमा मानव बेचविखनले आदिवासी जनजाति महिलामा परेको असर विषयक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम २०७८।८।२१ मा स्थानीय विकास प्रशिक्षण केन्द्रमा जावलाखेलमा आयोजना गर्ने।
- कार्यक्रममा सहयोगका लागि Good Shepherd Foundation, Nepal सँग सहकार्य गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

➢ २०७८ पुष ८

- आयोगको पञ्चबर्षीय रणनीतिक योजनालाई अन्तिम रुप दिन आदिवासी जनजाति सम्बद्ध संस्था तथा विज्ञ व्यक्तिहरुबाट सुझाव प्राप्त गर्न अन्तरक्रिया कार्यक्रम आयोजना गर्ने।

➢ २०७८ पुष ११

- आयोगको रणनीतिक योजना (२०७८-२०८३) स्वीकृत गरी आयोगको वेवसाइटमा राख्ने।
- आयोगको रणनीतिक योजना (२०७८-२०८३) लाई नेपाली र अङ्ग्रेजी संस्करणमा प्रकाशन गर्ने।

- रणनीतिक योजना कार्यन्वयन गर्न चालु आ. व. मा सम्पन्न गर्नुपर्ने क्रियाकलाप सहित प्रस्तावित कार्यक्रम र बजेट स्वीकृत गरी सम्बन्धित निकायमा बजेट माग गर्ने।

➢ २०७८ माघ १६

- आदिवासी जनजाति आयोगका पदाधिकारीज्यूहरुको नियुक्ति भएको एक वर्ष पूरा भएको अवसरमा २०७८।१०।२१ प्रथम वार्षिक उत्सव मनाउने।

➢ २०७८ फागुन १३

- आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ र संघीय कानून बमोजिम आयोगलाई आवश्यक विशेषज्ञ सेवा लिन डा. मुक्ता सिंह लामालाई आयोगको अवैतनिक विशेषज्ञको रुपमा नियुक्त गर्ने।
- संविधान र आयोग ऐनमा मानार्थ प्रमुख सल्लाहकार राख्ने प्रावधान नरहेकोले सो पदमा नियुक्त सल्लाहकारलाई उक्त पदबाट हटाउने।
- आयोगको रणनीतिक योजना लगायत निर्दिष्ट काम कारबाहीलाई प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गर्न आयोगका मा. पदाधिकारीज्यूहरु र श्रीमान सचिवज्यूलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी कार्यविभाजन गर्ने।
- आयोगको रणनीतिक योजना कार्यन्वयन गर्न रु २,१२,००,०००।- (दुई करोड बाह्र लाख मात्र) माग गर्ने।

➢ २०७८ फागुन २४

- अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सम्बन्धी महासन्धी नं. १६९, UNDRIP 2007 र नेपालको संविधानका प्रावधानहरुलाई समेटेर "आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजना" को मस्यौदा तयार गर्न आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ को दफा १० बमोजिम कार्यदलले आफ्नो कार्यविधि आफै निर्धारण गर्ने र अन्तिम प्रतिवेदन यथाशिघ्र आयोगमा पेश गर्ने गरी आयोगका मा. सदस्य सुर्य बहादुर गुरुङको संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय कार्यदल गठन।

➢ २०७८ फागुन ३०

- आयोगलाई आगामी आ.व. २०७९।८० को लागि आवश्यक चालु तर्फ रु ७,६८,६३,०००।- र पूँजीगत तर्फ रु २५,०६,०००।- गरी जम्मा

७,९३,६९,००० बजेट तथा कार्यक्रमहरु LMBIS मा प्रविष्ट गरेर स्वीकृत गर्ने र राष्ट्रिय योजना आयोग एंव अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने।

➢ २०७८ चैत्र १

- आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजनाको मस्यौदा प्रतिवेदन र आसन्न स्थानीय निर्वाचनमा आदिवासी जनजातिको समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गर्ने सम्बधमा राजनैतिक दल, आदिवासी जनजाति संघ संस्थाहरुका प्रतिनिधि तथा सरोकारवालासँग राय, प्रतिक्रिया र सुझाव सहितको अन्तरक्रिया कार्यक्रम आयोजना गर्ने।
- उक्त कार्यक्रम आयोगको नेतृत्वमा थारु आयोग, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान र LAHURNIP को सहकार्यमा २०७८।१२।६ मा गर्ने।

➢ २०७९ बैशाख २१

- २०७८।१।३० मा हुने निर्वाचनलाई सभ्य, शान्त, आदिवासी जनजातिमैत्री बनाउन आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीलाई प्रदेश तोकेर निर्वाचन क्षेत्रको अनुगमनमा सहभागी गराउने ।

➢ २०७९ अषाढ १०

- आदिवासी जनजाति आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुको आचारसंहिता, २०७९ स्वीकृत गर्ने।

➢ २०७९ असार २०

- आदिवासी जनजाति आयोग नियमावली, २०७९ स्वीकृत गर्ने।
- उक्त नियमावली राजपत्रमा प्रकाशनार्थ सम्पादनको लागि कानून मन्त्रालयमा पठाउने ।

➢ २०७९ असार २३

- आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजना, २०७९ माथि परिच्छेद्गत छलफल गरी स्वीकृत गर्ने।

➢ २०७९ अषाढ २९

- आयोगको प्रस्तावित सांगठनिक संरचना स्वीकृत गरी संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा सिफारिस गर्ने।

कार्यक्रमका झलकहरू

सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू समक्ष आयोगको दोस्रो वार्षिक प्रतिवेदन पेश गरिएको

सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट दोस्रो वार्षिक प्रतिवेदन बुझे पश्चातको सामुहिक तस्विर

मानव वेचविखनले आदिवासी जनजाति महिलामा पर्ने असर विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रम

पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना तर्जुमा कार्याशाला गोष्ठी

पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना, सुझाव संकलन कार्यक्रम

सुनकोशी मरिण डाइभर्सन र सुनकोशी-II जलविद्युत आयोजनाको स्थलगत भ्रमण र अनुगमन

आयोगको प्रथम स्थापना दिवसको अवसरमा आयोजित कार्यक्रम

आदिवासी जनजातिको अधिकार र दिगो विकास कार्ययोजनाको मस्यौदा र स्थानीय निर्वाचनमा प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता सम्वन्धी अन्तरक्रिया कार्यक्रम

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कुसुमखोला क्षेत्रका चेपाङ लगायतका घर, टहरा जलाइएको घटनाको स्थलगत अनुगमन

आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रम सम्बन्धमा स्थानीय जनप्रतिनिधिसंगको प्रदेशस्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम, पोखरा

आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रम सम्बन्धमा स्थानीय जनप्रतिनिधिसंगको प्रदेशस्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम, धरान

आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रम सम्बन्धमा स्थानीय जनप्रतिनिधिसंगको प्रदेशस्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम, बुटवल

आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रम सम्वन्धी स्थानीय जनप्रतिनिधि र सरोकार वालासँगको अन्तरक्रिया कार्यक्रम, काठमाण्डौं

जीवित संग्रहालयको अवधारण सम्वन्धमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम

आदिवासी जनजाति लक्षित नीति तथा कार्यक्रम सम्वन्धी सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम

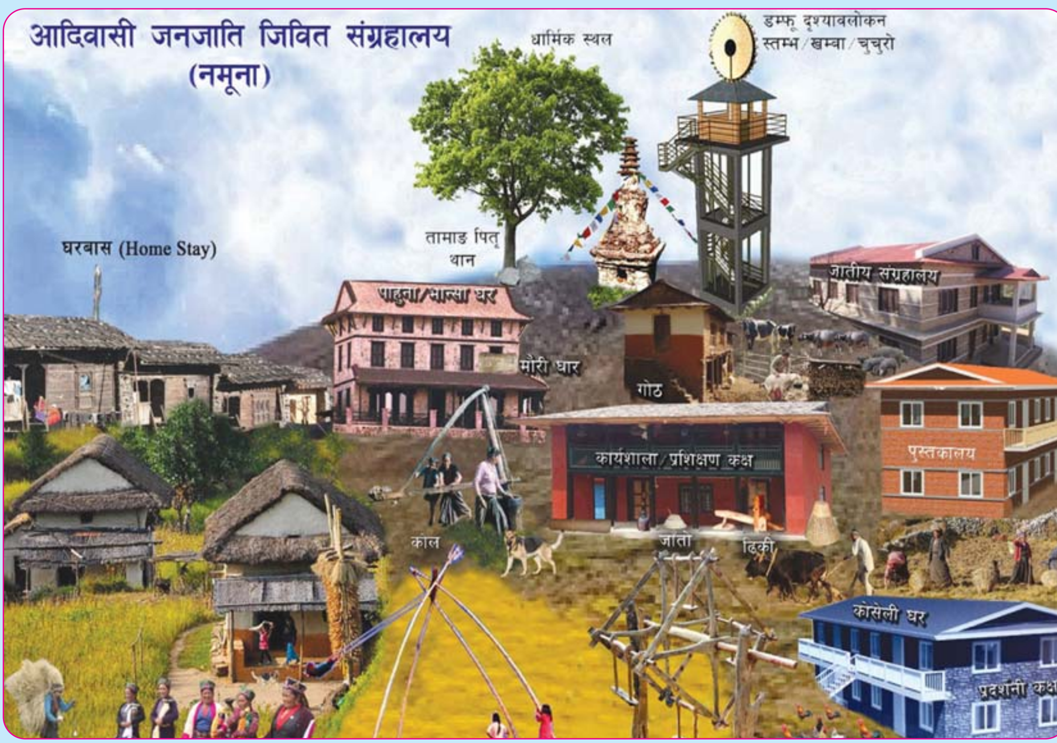

आदिवासी जनजाति जीवित संग्रहालयको नमूना

आदिवासी जनजाति आयोग

पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल
फोन नं. : ०१-५५२४७८८
वेभसाईट : www.inc.gov.np
इमेल : inc.gov.np@gmail.com